

OKTAVIJANOVO RATOVANJE U ILIRIKU

*Izvori i stanje problema — Obim rimskih
osvajanja — Desitijati — Partini — Grčki
i rimski pojam Ilirika — Glinditioni*

IZVORI I STANJE PROBLEMA

U naletu svog osvajачkog imperijalizma, rimska je država pod vodstvom aristokratske klase u nekoliko mahova dolazila u sukob sa slobodoljubivim ilirskim plemenima. Prvi rat s Ilirima vodili su Rimljani g. 229—228 pre n. e., a drugi 219 godine. Tom prilikom su im Rimljani i oteli neke delove ilirske teritorije. God. 171 upao je rimski konzul Gaj Kasije Longin u docniju Dalmaciju s namerom da se umeša u Makedonski rat, ali bez uspeha. Par godina docnije, g. 168 pre n. e., zaratili su Rimljani na kralja Gentija i potpuno uništili Ilirsku Državu. Uskoro zatim osnovali su Iliri novu državu u Dalmaciji, no i s njome su ratovali Rimljani i zauzeli glavno mesto Delminium. God. 78 podigli su Dalmati bunu, ali je taj ustanak potpuno ugušen. I Julije Cezar je ratovao s njima još počev od 58 god.; Iliri su 48 god. potukli Gabinija, koga je on poslao protiv njih i oteli mu vojnička signa, a s njima je najzad ratovao i Oktavijan Avgust, bilo sam, bilo preko svojih vojvoda (partim ductu, partim auspiciis suis. Suet. Aug. 21), i to se njegovo ratovanje završilo osvojenjem Ilirika i brisanjem samostalne Ilirske Države sa političke karte tadašnje Evrope.

O ratovanju Oktavijanovu u Iliriku pisano je dosada vrlo mnogo. Mi ćemo se ovom prilikom pozabaviti pojedinim pitanjima tog problema, poglavito pak teritorijalnim rasprostranjem i obimom rimskih osvajanja pri tim pohodima, kao i pojedinim plemenima koja su učestvovala u tom ratovanju. Češki naučnik Dobiaš misli (LF 48, 1921, 66) da pitanje o teritorijalnom prostiranju Oktavijanovih ratnih pohoda nije nerešivo i da se brižljivim istraživanjem izvora može dospeti do definitivnih rezultata. Pretpostavljajući dakle to kao moguće, mi ćemo se na sledećim stranama truditi da se približimo tom cilju, rešenju ovog spornog, no baš zato privlačnog i zanimljivog pitanja, koje to u punoj meri i zaslužuje već i stoga što ono čini jedno poglavlje iz antičke prošlosti naših krajeva, kojima su pokla-

njali punu pažnju i Julije Cezar i Avgust, u čijoj je spoljnoj politici Ilirik (sr. Syme, *RIEB* V 1937, 34) zauzimao prvo mesto.

Izvori su za pomenuto ratovanje ovi: Strab. VII 317; Appian. *Illyr. pass.*, nar. 15—27; Cass. Dio XLIX 35—38; Mon. Anc. 5, 44; Liv. epit. 131—132; Flor. IV 12; Vell. II 70. 115; Plin. *N.H.* VII 45; Suet. *Aug.* 14; 17; 20—21; 24; Oros. VI 19. U samoj stvari pak najglavniji među njima, a za pojedine stvari i jedini izvor je Apijan (sr. Ed. Schwartz, *RE* II 217), koji je uz to i direktno upotrebio Oktavijanove Memoare (Zippel, *Die röm. Herrschaft in Illyrien* 226; Soltau, *Philologus*, Supplem. VII 1899, 605; Veith, *Feldzüge des C. J. Octavianus Augustus* 6 i dd.; Dobiaš, *Listy Fil.* 1. c.; *Studie k Appianově knize illyrské*, pass.).

Prema dosadanjim rezultatima ispitivanja toka Oktavijanova ratovanja Oktavijan je u Ilirik došao kopnom, sa severa, verovatno dospeo do Senja, pa otud u severoistočnom pravcu nastavio ka Sisku, kao strategiski prvorazrednom mestu na utoku Kupe u Savu, osvojio ga posle duže opsade i, snabdevši ga jakom posadom od 25 kohorti, krenuo dalje (sr. Vulić, *Glas SKA* 72, 6). Prvo je pokorio Japode, a zatim i druga plemena. Naš glavni izvor, Apijan, priča III. 16 o tom pohodu kao i o pokorenim plemenima ovako: 'Ο δὲ Σεβαστὸς πάντα ἐχειρῶσατο ἐντελῶς, καὶ ἐν παραβολῇ τῆς ἀπραξίας Ἀντωνίου κατελογίσατο τῇ βουλῇ τὴν Ἰταλίαν ἡμερῶσαι δυσμάχων ἐθνῶν θάμινά ἐνοχλούντων. Ὁξυαῖους μὲν δὴ καὶ Περθεγνάτας καὶ Βαθιάτας καὶ Ταυλαντίους καὶ Καρβαίους καὶ Κινάμβρους καὶ Μερομέννους καὶ Πυρισσαίους εἶλε δι' ὅλης πείρας ἔργῳ δὲ μείζονι ἐλήφθησαν, καὶ φόρους ὅσους ἐξέλειπον ἡναγκάσθησαν ἀποδοῦναι, Δοκλεᾶται τε καὶ Κάρνοι καὶ Ἰντερφρουρίνοι καὶ Ναρήσιοι καὶ Γλιντιδίωνες καὶ Ταυρίσκοι . . . c. 17: μάλιστα δ' ἠνώχλησαν αὐτὸν Σαλασσοί τε καὶ Ἰάποδες οἱ πέραν Ἀλπεων καὶ Σεγεστανοὶ καὶ Δαλμάται καὶ Δαισιτιᾶται καὶ Παίονες ὄντες ἐκὰς τῶν Ἀλπεων.

Ta su plemena poređana po stupnju njihova otpora, kako je pokazao Vulić, *Contributi* 4 (*RSA* 1903, 492; *Glas SKA* 72, 12), a što ponavljaju Dobiaš, *LF* 48, 1921, 67 i Swoboda, *Octavian und Illyricum*, 30:

Vulić

Dobiaš

Swoboda

secondo la forza di resistenza, opposta da ciascuna delle tribù

prapodivným dělením kmenů podle stupně odporu i jaký kladli svému podrobení od Octaviana

so finden wir für die Zusammenfassung der bezwungener Völker in Gruppen den gleichen Gesichtspunkt maßgebend, nämlich den Grad des geleisteten Widerstandes

tako i Studie 182

App. rozděluje přemožené kmeny
illyrske podle stupně namahy, jaki
vyžadovalo jejich pokoření.

Sve do g. 1898 nije se nauka tačno izražavala o teritorijalnom prostiranju Oktavijanovih osvajanja. Ni u Zippela, Mommsena RG V 9, Drumanna I 283, Seecka RE 10, 321, Gardthausena I, 3, 25, Ihnea, Veith, Oct. 105, Dessau I, 403—404, Niese RG 5 A., 271, ne nalazimo o tome ništa određeno (Dobiaš l. c. 68, Vulić, Glas l. c.). Do 1901 g. mislilo se da su osvajanja Oktavijanova bila ograničena na primorski pojas i severozapadne oblasti naše zemlje (krajevi oko Siska). Jedino je Zippel 231 smatrao da je Oktavijan poslao jedan deo vojske do ušća Save radi pokorenja Panonaca. Sam Avgust kaže u MA 5, 44: „protulique fines imperii ad ripas Danuvi“; on je, dakle, došao do Dunava. Obično se misli da se to odnosi na osvajanja Tiberija u Panoniji god. 12—9 no to, držim, nije tačno, jer Avgust već u svom govoru pred bitku kod Akcija kaže da je njegova vojska došla do Dunava (CD 50, 24, 3, 4 τῶν μέχρι τὸν Ἰστρον προεχωρηκότων); i Zippel 232 smatra taj Dionov podatak autentičnim. Mi pak još iz Flora 3, 11, 7, znamo da retinendis provinciis firmissima vincla sunt fluvii. Iz svih tih razloga gubi svaku osnovu i mišljenje Veithovo, koji 106⁸⁷ tvrdi da se vesti o prodiranju Avgustovu do Dunava osnivaju isključivo na Mon. Anc. 5, 44, a ne zna za to Dionovo mesto. Na dotada poznate činjenice nadovezuje Kromayer, Hermes, 33, 1898, 7: „Ako je namera Oktavijanova bila da za svoju državu trajno osigura oblasti do srednjeg Dunava, onda je morao u prvom redu da pokori i pozadinu dalmatinske obale, naročito današnju Bosnu“. I doista, on je morao da osvoji Bosnu, ako je hteo da pokori Panoniju. On čak pomišlja i na koji način bi mogao Oktavijan tamo da uđe. Međutim, te svoje ideje nije Kromayer dalje iskoristio niti je uspeo da ih potkrepi argumentima. Nov pravac u proučavanju istorije tih ratova počinje radovima N. Vulića, koji je prvi postavio mišljenje da je Avgust pri svojim pohodima došao do Bosne i zapadne Srbije i pokorio ih. Tako prvi put u JOAI 4, 1901, Beibl. 159, govoreći o natpisu CIL 3, 8353 i Hirschfeldovoj napomeni uza nj, a zatim u raspravi *Contributi alla Storia della guerra di Ottavio in Illiria nel 35, 3* u RSA N. S. 7, 1903, 489 idd. Svoje tvrđenje o Oktavijanovu osvojenju Bosne i zapadne Srbije Vulić zasniva na ovom: U Apijana se među pokorenim plemenima spominju III. 17 Δαισιῖται (Schweigh.; δαῖσιοί τε codd.) i Περιερνᾶται, kao i Ὀζυαῖοι (App. III. 16: Ὀζυαῖος . . . εἰλε δι' ὅλης πείρας; sr. i Plin. N. H. 7, 45), koje identifikuje sa *Parthini* i *Ozuaei* u rimskih pisaca. To je mišljenje izneo Vulić već u JOAI 4, 1901, Beibl. 157 i dd.

Dalje, u okolini Sarajeva nađen je jedan natpis (CIL III, 2201, poslednji izdao Abramić, Starinar III ser. IV, 41): Ti(berius) Caesar D(ivi) Augusti f(ilius) Au(gustus) imp(erator) pontif(ex) max(imus) trib(unicia) potest(ate) XXI(I) Co(n)s(ul) III viam a Salonis ad ... (c)astel(lum) Daesitiatium mi(ilia passuum) CLVI munit ... etc. Jedan desitijatski kastel se nalazio 156 rimskih milja (oko 230 km) daleko od Solina; kraj oko Sarajeva pak otprilike je toliko udaljen od Splita (Vulić, Glas CLV, 15). U selu Breza, na jedno 22 km vazdušne linije od Sarajeva nađen je jedan drugi rimski natpis (Čremošnik—Sergejevski, Novitates Musei Sarajevoensis No. 9, 1930, 8—9): Vlplae T. f. Procul(ae) ... Valens Varron(is) f. princeps Desitiati(um) et Aelia Iusta ... Ceno(pa?). Na osnovu svih tih činjenica Vulić zaključuje da su Desitijati živeli u kraju oko Sarajeva.

Da je rimska vojska prodrla sve do Zapadne Srbije zaključio je Vulić na osnovu toga, što se kod Apijana u pokorena plemena ubrajaju i Περιγενῶται; njih on identifikuje sa plemenom *Parthini* koji su po Plin. *N. H.* III 147 živeli u Naron-tanskom Konventu. U Užicu je pak doista nađen jedan rimski natpis (Spomenik SKA XXXIX, 83 = CIL III 8353) koji glasi: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Partino C. Iul(ius) Rufus trib(unus) coh(ortis) I mil(liariae) Del(matarum) pro salute ... I(ibens) p(osuit). Već je Domaszewski, koji je prvi objavio taj natpis, zaključio AEM XIII 132 da je taj natpis važan za lokalizovanje Partina. S time se slažu i Hirschfeld u CIL III Suppl. 8353, kao i Ladek—Premerstein u JOAI Bd. IV, Beibl. 160 i Vulić, Glas LXXII, 8; CLV 17. Tu je konstataciju još više potvrdio pronalazak jednog drugog natpisa, nađena takođe u blizini Užica (Spomenik XXXVIII, 58, 6): I(ovi) O(ptimo) Par(tino) Aem(ilius) Dasius (duum)vir v(otum) s(olvit) I(ibens) m(erito); tu dakle jedan opštinski časnik podiže spomenik lokalnom božanstvu, koje je nesumnjivo tu i obožavano (Vulić, Glas LXXII 9).

Na osnovu svega toga izlazilo bi da su u tom ratu ne samo Dalmacija i deo Hrvatske, već i deo Bosne i Zapadne Srbije potpali pod vlast Rimljana. Takvo stanje stvari bi se doista i potpuno slagalo sa grandioznim pripremama Avgustovim za taj rat (sr. Kromayer, *Hermes* XXXIII 1898, 2), velikom vojskom koja je tu učestvovala (preko 40 legija), kao i sjajnim trijumfom koji je senat dodelio Avgustu pri kraju ratovanja (App. III. 28 πᾶσαν ὁ Καῖσαρ τὴν Ἰλλυρῖδα γῆν ... ἐκρατύνατο καὶ αὐτὸς ἡ βουλὴ θρίαμβον Ἰλλυρικὸν ἔδωκε θριαμβεύσαι; sr. i Cass. Dio LI 21, 5; Suet. Aug. 22; Liv. Epit. CXXXIII). Na taj način, gube svaku osnovu ranije kao opravdano smatrano čuđenje Kromayerovo l. c. zbog oskudnih rezultata samoga pohoda, sličnog jednom mons parturiens-u, a tako i Veithovo, koji kaže u svojim *Feldzüge d. C. Julius Caesar Octavianus in Illyrien*, *Schriften der Balkankommission*, AA VII 109: „... setzt das, was im Vergleich zu diesen großen Anfängen (tako i 108:

„diese Feldzüge wurden mit sehr starken Mitteln geführt“) in den Jahren 35 und 34—33 wirklich erreicht ist, durch seine Dürftigkeit in Erstaunen.“ I doista, moramo se upitati, da li je mogao rimski senat za jedan pohod, koji bi se bio završio tako oskudnim rezultatom, da dodeli tako sjajan trijumf?

Kaže se da u Apijana mnoga od plemena koja su živela na dotičnom teritoriju, nisu ni pobrojana. No to ne treba da nas čudi kod tako nemarna pisca, kao što je Apijan. Dion, koji obrađuje isti period kao i Apijan, pominje još manji broj plemena no Apijan, XLIX 34: οὐτε γὰρ Σαλαάσιοι, καὶ οἱ Ταυρίσχοι, Λιβυνοὶ τε καὶ Ἰάπυδες, οὐδὲν μὲν οὐδὲ ἐκ τοῦ πρὶν μέσσον ἐς τοὺς Ῥωμαίους . . . ἐπέπρασσον . . . ἐς τὰ ὁμορροῦντά σφισιν ἐκακούργουν. Pa ipak se nije niko setio da Dionu prebaci nepotpunost i neobaveštenost. Mi doista za neka plemena u Apijana, na primer Kinambre i Kambeje, ne znamo tačno gde su živela (Vulić, Glas SKA LXXII 7), no da li se iz toga može zaključiti da ih Avgust nije pokorio? Da li se, na primer, može verovati da je Oktavijan ostavio nepokorene Dalmate, najbližeg protivnika, koji je potukao tolike odrede pod Gabinijem i oteo im zastave? Kod nekih starih istorika glavni su bili rezultati i događaji, a ne imena. Karakterističan primer za to nalazim u Dionu XLIX 38: καὶ οἱ ἄλλοι κατεστρέφατο, μηδὲν ἀξιόλογον πράξαντες. Kod onih naroda koji nisu dali jak otpor, Apijan, koji voli dramatične scene (sr. na pr. mesto o opsadi Metuluma) ne daje nikakve detalje. I Περιγενῶσι u III. 17 spadaju u ona plemena koja su pokorena δι' ὅλης πείρας, te se o njima ne govori opširnije. — Uopšte, pogrešno bi bilo smatrati da su ovi pohodi Avgustovi činili jedan neprekidan i povezan kontinuum; mi iz Veleja II 78, 2 vidimo da se Oktavijan umeo prilagoditi i gerilskom načinu ratovanja tih plemena, te je činio česte upade: „crebris in Illyrico Dalmatiaque expeditionibus, patientia periculorum bellique experientia durabat exercitum“ (tu ovaj poslednji izraz ne treba doslovno shvatiti, kao da se tu radi o nekim manevrima ili gimnastičkim vežbama); no prirodno je da o ovim pojedinostima ne možemo u starih ni naći svud detaljnih obaveštenja. Uz to treba imati na umu da je Apijan i oštećen, na pr. u cap. 28, gde se govori o pojedinim plemenima. Rimske oblasti koje pominje Velej, na svim istoriskim kartama doista dopiru do današnje Bosne.

OBIM RIMSKIH OSVAJANJA

Mišljenje o prostiranju Oktavijanovih osvajanja do Bosne i Srbije prihvatili su Domaszewski, Hirschfeld i G. Ferrero, *Grandezza e decadenza di Roma* (III 468), kao i Swoboda, *Octavian und Illyricum*, pass., koji, mada je to mišljenje izneo još početkom ovog veka Vulić, ipak u svom odgovoru na Vulićev

prikaz njegove knjige u *L'Acropole* VII 1932, 108 i dd. poriče njegov prioritet (*L'Acropole* VIII 1933, 104 i dd.) Ovde stavljamo samo jedan primer, iz koga će se najbolje videti stanje stvari:

Vulić, *Contributi* (1903) p. 497:

Swoboda 1932 — p. 31:

(o *Desitijatima*)

Ma la conquista di questa contrada fu, per lo meno, tentata. Ma e anche probabile, che Ottavio l'abbia condotta ad effetto. Il silenzio di Appiano non e argomento che in alcun modo si apponga.

... so wird auch die Botmäßigkeit der Daisitiaten ... über eine bloße Wahrscheinlichkeit hinausgehoben.

p. 32:

Wenn demnach Appian der Auseinandersetzung mit den Daisitiaten kein eigenes Kapitel widmet, so kann dies nicht zum Anlaß genommen werden, ihre Unterwerfung in Abrede zu stellen.

Swoboda dakle tvrdi da je Oktavijan pokorio i Desitijate i došao do Bosne. Međutim, Swoboda polemiše sa Vulićem koji zastupa isto gledište (*Octavian und Illyricum* 19: „Vulić steht außerhalb der Reihe“). Ako dakle Swoboda priznaje da je do istih ideja došao Vulić pre njega (sr. *L'Acropole* 8, 1933, 105 „J'ai cité cet article de M. Vulić dans Octavian p. 87“) a odmah zatim kaže da je suzbio Vulićevo mišljenje, onda je doista nerazumljivo i čudno kako Swoboda može da pobija jednu stvar, koju i sam zastupa. Swoboda u *L'Acropole* 8, 1933, 106 hoće da sav dokazni materijal Vulićev u pogledu teritorijalnog prostiranja Oktavijanovih pohoda redukuje na restituciju lakune u III. 28, a ne spominje sav neobično važni epigrafski materijal koji je dobio presudnu važnost za rešavanje tog pitanja. Najčudnovatije pak je u celoj stvari ovo: iako je Vulić rezultate svojih istraživanja objavio na strani (*Rivista di Storia antica* 1903, 489 i dd.; JOAI IV 19; *L'Acropole* 1932, 1934; JRS 24, 1934) i u njima još od 1903 jasno formulisao svoje gledište da je Oktavijan 35—33 g. osvojio Bosnu i zapadnu Srbiju, ipak je, govoreći o Swobodi, čije je delo objavljeno 30 godina posle prvog rada Vulićeva, F. Miltner njemu pripisao prioritet; sr. *Gli Studi Austriaci sulla figura e l'opera di Augusto* 4: „E merito del giovane studioso austriaco E. Swoboda aver dimostrato erroneo questo giudizio ... non v'è dubbio, che la campagna del l'anno 35 [!?] ebbe come conseguenza la conquista dell' intera vallata della Sava fino al Danubio, tra la Sava e la Drava (Swoboda 28) ... Sw. ho potuto dimostrare ... che invece, il generale con il grosso dell'esercito utilizzo, come linee di spiegamento strategico, le vallate fluviale che adoriente

di Siscia aprivano l'accesso alle montagne della Bosnia, e particolarmente quella dell'Una“!

Najzad, o tim ratovima pisao je u dva maha (JRS 23, 1933, 66 idd. i docnije u časopisu RIEB V 1937, 33—46: „Augustus and the South Slav Lands“) i engleski naučnik Syme. On dolazi na osnovu mesta u Strb. 7, 314 do sasvim čudnog rezultata, (sličnom naginje i Kromayer, Hermes 33, 1898, 12) da je Bosna pokorena tek u Tiberijevu pohodu između 12 i 9 g. pre n. e.; mi pak uopšte ne znamo da je Tiberije došao i u Bosnu. Na to je odgovorio već Vulić (JRS 24, 1934, 165: „Tiberius conquered these tribes between 12 and 9 B. C. Now a long interval of time elapsed between that date, and the date at which Augustus composed his Res Gestae. Is it possible, is it likely, that the Emperor then employed a term which was quite out of date with regard both to administration and to ethnography?“); no ono se ne može održati, držim, iz još jednog razloga. Strabon kaže na pomenutom mestu da su pokoreni i Desitijati; za te Desitijate pak kaže i Apijan (Ill. 17), da ih je pokorila Oktavijanova vojska, što takođe govori protiv lekcije δαῖσιόι τε, a u prilog Schweighäuserovoj konjekturi. Apijan je za svoj opis ilirskih ratova upotrebio direktno kao gotovo isključiv izvor Avgustove memoare, koje i sam citira na više mesta na pr. Ill. 14: ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ δευτέρου Καίσαρος, τοῦ κληθέντος καὶ Σεβαστοῦ (sr. i cap. 16), što se danas smatra kao sigurna činjenica (sr. o tom temeljno i argumentovano izlaganje Dobiaša, LF 48, 1921, 66, rezimovano u rečenici: „Appian uživao... Octavianovych paměti přímo“; tako i Studie 208); Avgust je pak svoje Memoare doveo u hronološkom pogledu po svedočanstvu Svetonijeju, dakle izvoru prvog reda (Aug. 85, 1), *usque ad Cantabricum bellum, nec ultra*. Kako je pak taj rat bio, kao što je poznato, završen 25 g. to nije moglo ni pokorenje Desitijata pasti docnije. Da je Syme imao na umu ovo Svetonijevo mesto, ne bi učinio tu grešku.

Kako ipak još uvek među naučnicima postoje mišljenja, po kojima se sužava obim prostranih osvajanja Avgustovih, to ćemo morati na sledećim listovima da ponovo pretrasemo tačku po tačku pojedina pitanja ovog teškog i zagonetnog, no baš zato važnog i zanimljivog problema.

DESITIJATI

U celokupnom kompleksu Desitijati zauzimaju glavno mesto; oni su „the cardinal problem“ (Vulić, JRS 24, 1934, 166). Ako je Oktavijan pokorio Desitijate, onda je zavladao i Bosnom pa potom i zapadnom Srbijom. Iako se u više mahova pominju u starih pisaca (Vell. 2, 115, 3; Plin: NH 3, 143; Strb. 7, 314; App. Ill. 17; CD 55, 29), jedinu topografsku pomoć pružaju

nam dva natpisa. Jedan je CIL 3, 3201: *viam a Salonis ad HE /// [c]astel[lum] Daesitiatum per m[il. pass]uum CLVI*. Iz toga vidimo da se jedan desitijski kastel nalazio 156 rimskih milja (oko 230 km) daleko od Solina. I drugi natpis, nađen u Brezi kod Sarajeva, koji smo gore ispisali, spominje jednog prvaka Desitijata. Već je Cons, *La province Romaine de Dalmatie* 257 lokalizovao Desitijate u oblast gornje Bosne, (tu ih lokalizuje i Kiepert FOA XVII) u dolinu Krivaje, a po Tomasscheku (Mitteilungen der geographischen Gesellschaft, Wien 1880, 565) se oblast Desitijata prostirala preko Rogatice, Višegrada i Goražda, sve do Plevlja. Mommsen RG V 35 ih takođe stavlja u kraj oko Sarajeva, Hirschfeld, Hermes 25, 1890, 317 u istočnu Bosnu, na gornjem toku reke Bosne (obere Bosna), sr. Patsch, RE 4, 1982, koji takođe smatra da Apijan tu govori o Desitijatima i da je Oktavijan ratovao s njima. Po Pliniju 3, 142 ih spominje Varon da su se u njegovo vreme nalazili u Naron-tanskom konventu. Najzad i Swoboda (Oct. 30) kaže: „... ist als Siedlungsgebiet der Daisitiaten das Innere des Landes an der oberen Bosna und östlich bis zur Drina mit Sicherheit ermittelt“ i „wird die Botmäßigkeit der Daisitiaten ... über eine bloße Wahrscheinlichkeit hinaus gehoben“, što je, uostalom, tvrdio već Vulić 1903 god. u svojim *Contributi*.

Protiv ovakvog shvatanja ustao je jedini Dobiaš, LF 48, 1921, 216 idd. O pojedinim njegovim razlozima govorićemo docnije, na svom mestu, a ovde spominjemo samo jedan. On LF 48, 921, 216 kaže da je uopšte pitanje da li Apijan u III. 17 govori o Desitijatima, jer u kodeksima stoji *δαίσιοι τε καὶ Παίονες* („Není totiž jisto, zdali vůbec Appian o Daesitiatech mluví“). U rukopisima Apijana ta je reč doista tako napisana, pored tolikih drugih iskvarenih reči koje je kritika ispravila; one su primljene u sva docnija izdanja i niko u ispravnost te kritike nije posumnjao. Lekcija *Δαισιτιάται* doista je jedna konjektura Schweighäuserova, ali konjektura genijalna i potpuno opravdana (Schweighäuser, Appiani Alexandrini Historiarum Romanarum quae supersunt, vol. III. Comment. p. 673: „Secure *Δαισιτιάται* edere potueram. Hos Strabo p. 314 inter Pannonicos populos refert, Plinius 3, 22, 26 et Velleius. 2, 115 in Dalmatia ponunt“); najzad, što je najvažnije, uopšte ne postoji nigde nikakvo pleme ni narod pod imenom *Δαισιοι* (sr. Vulić, Glas CLV, 15). I Charlesworth, koji je u CAH X obradio ovaj period, smatra str. 87 pokorenje Desitijata kao sigurnu činjenicu, navodeći da za to govori Apijanovo mesto, gde je restituisano njihovo ime na mesto nemogućeg (impossible) *δαίσιοι τε*. Mi znamo da je etabliranje genuinog teksta jednog antičkog izvora tek početak i neophodna osnova istorijskoj hermeneutici. Ako se dakle po Dobiašu 216 ne može zidati nikakva zgrada na temelju jedne tako obrazložene i ubedljive konjekture, kako se onda može zastupati jedna suprotna tvrdnja na osnovu jedne

lekcije koju savremena nauka smatra nemogućom? Postoje još mnoga druga mesta u antičkih pisaca, znatno iskvarena, koja je tek vešta ruka konjekturalne kritike zalečila i čija se lekcija kodeksa nalazi samo u kritičkim aparatima. Da li ko danas još sumnja da treba čitati u Sen. Epist. LXXXIX 4 quid amet, a ne quidam et, kako je u svim kodeksima (Madvig) ili u Lipsiusovo quieti urbis u Tac. Ann. XIV 22 mesto qui et urbis, kako stoji u Mediceusu; pa poznato mesto u Vell. II 29, 2 non vi ab eo occuparetur mesto non ut (VT) ab eo occuparetur (Madvig) ili id cinerem aut manes credis curare sepultos Verg. Aen. IV 34 mesto id cinerem aut amnes etc., kako je u rukopisima; ili καταις τοι και ου προς τέκνων ετι umesto besmislenog καται τοι και ου προς τέκνων ετι Eur. Med. 1015, a kako je ispravio Porson. Po principu Dobiaša i Roosa svuda bi tu trebalo zadržati neispravnu i nerazumljivu grešku librarius-a ineptus-a i stupidus-a, kako ga nazivaju i stari. Još uvek u našoj nauci postoji „ein ansehnlicher Rest, den nur divinatorische Kritik ... wegzuräumen vermag“. (Hartel, Aufgaben und Ziele der klassischen Philologie 15). Dobiaš je, kao jedini koji je posumnjao u lekciju Δαιδιδιᾶται, ostao usamljen; niko ne deli njegovo shvaćanje. On se doduše LF 48, 1921, 217 poziva na Pača, koji se po njemu „najobazrivije izražava o Desitijatima“. Međutim, baš Pač (za kog sam Dobiaš kaže o. c. 68 da je „najlepši znalac dějin římské province dalmatské) u svom članku u RE 4, 1982 navodi Apijanovo mesto III. 17 kao jedno od onih koje govori o Desitijatima i kaže da ih je Oktavijan pokorio. Zatim, Desitijati su susedi Japoda (Strab. 207; 314; Liv. XCIII 5; Plin. NH III 18, 22), za koje niko ne sumnja da ih je Oktavijan pokorio; ti Japodi su se pak graničili s Bosnom i dopirali do Bihaća (Patsch, WM 1899, 104 idd.). Predubedenost Dobiaševa vidi se i po tom što on jedini (nasuprot, kao što smo videli, ostaloj velikoj većini naučnika), stavlja Desitijate proizvoljno južno od Splita.

Ako drugi istorici ne pominju činjenicu da je Avgust pokorio Desitijate, ne znači da ih nije bilo (tako i Swoboda o. c. 32). Moglo bi se reći da je čudnovato što Apijan ne govori opširno o tom pokorenju u dalekoj oblasti. Na to nam daje najbolji odgovor izlaganje jednog od najboljih poznavalaca Apijana, Ed. Schwartz, koji je o njemu napisao članak u RE (RE I, 2, 234): „Nimmt man hinzu, daß Appian sich nie die Mühe gegeben hat, militärische Operationen in einigermaßen verständlicher Weise zu erzählen, daß sein eilendes Kürzen nur einige Schlachtbeschreibungen ... unbeschädigt gelassen hat, usw.“ Tako mu je nabranje beznačajnih borbi bez otpora sa pojedinim plemenima moglo najzad dosaditi, te i ne pominje sva bosanska plemena, što mu neopravdano zamera Syme JRS 1933, 71. Uostalom, vrlo je verovatno, kako pominje Vulić (Glas 155, 16), da se o pokorenju Desitijata govorilo u lakuni u Illyr. 28.

Najzad, Kromayer pomišlja da su bosanska plemena — među njima i Desitijati — pokorena tek u ratovima koje je protiv njih vodio Tiberije (Hermes 33, 1898, 12); na to su odgovorili Vulić RSA 1903, 498 i Swoboda Oct. 36. Ovde pak napominjemo da protiv takvog mišljenja govori i Svetonijevo mesto koje smo naveli, kao i način na koji govori Dion, iz čega možemo zaključiti da se tu radi o ponovnom pokorenju plemena koja su već jednom bila pokorena (Cass. Dio LV 29, 1: ταῖς γὰρ ἐσφοραῖς τῶν χρημάτων οἱ Δελμάται βαρυνόμενοι τὸν μὲν ἔμπροσθε χρόνον καὶ ἄκοντες ἡσυχάζον· ὥς δ' ὅτε Τιβέριος ἐπὶ τοὺς Κελτοὺς τὸ δεύτερον ἐστράτευ-σεν... οὐκέτι διεμέλλησαν ἀλλ' ἐνάγοντος αὐτοὺς ὅτι μάλιστα Βάτωνός τινος Δησιδιάτου... ἐνῴτερίσαν; tako i XXXIV 3: ὅτι Τιβέριος τοὺς τε Δελμάτας νεοχμήσαντας καὶ νεωτερί-σαντας κτλ.).

Kao plemena, za koja tvrdi Apijan da ih je Oktavijan pokorio, ovaj pisac pominje i Glintidione, koje Kiepert na svojoj mapi FOA XVIII takođe stavlja u oblast današnje Bosne; najzad, iz pomenutog natpisa, nađena u Jezdini kod Čačka CIL III 6321, vidimo da se tu spominje L. Iul[ius] Milens. coh[ortis] VIII vol[untariorum]. Kako je pak pokazao Domaszewski AEM XIII 132, svi ostali natpisi ove kohorte su nađeni u provinciji Dalmaciji (sr. CIL III, Ind. p. 1154), iz čega on zaključuje da se provincija Dalmacija prostirala do Čačka, koji nije mnogo udaljen od Bosne. Apijan u III. 17 pak navodi Dalmate odmah ispred Desitijata koji su takođe stanovali u Bosni.

Iz svega toga jasno se vidi da je Oktavijanova vojska nesumnjivo pokorila Desitijate, te prema tome došla u današnju Bosnu, kao i to, da Apijan doista u Illyr. 17 spominje Desitijate (pogrešno Syme JRS XXIII 1933, 69: the Daesitiiates near Sarajevo, are just mentioned by Appian, it is true, but not among the tribes subjugated by Octavian), te da na pomenutom mestu treba čitati Δαῖσιτιάται, a ne Δαῖσιοί τε, kako je nažalost ušlo i u De Roosovo izdanje.

U prilog ovakvom shvatanju govori i činjenica da jedna legionarska vojska, kao što je to bila Avgustova, nije već po svojoj tradiciji mogla ostati mirna i zadovoljiti se dotadanjim osvajanjima, nego je morala stalno činiti nova osvajanja. Avgust je bio svestan toga da se rimska država, koja je nastala osvajanjem i utemeljena vojnom silom, može da održi samo putem stalnih novih osvajanja, kao i obnavljanjem novim i svežim snagama iz mladih i nepokvarenih provincija (sr. o tom Domaszewski, WD Zschr. XIV 1895, 18 i Dessau, Gesch. d. röm. Kais. I 231, 366 i dd.). To je poslednje Avgust postizavao poglavito rekrutovanjem novih vojnika; tako je činio i njegov protivnik Antonije u novoosvojenim krajevima i tako je nesumnjivo hteo da postupi i sam Oktavijan. Ti razlozi, strateški, kao i potreba za novim vojnicima, imperativno su nala-

gali Oktavijanu da dođe i do Bosne i do Srbije. Da bi mogao da zarati protiv Parćana, Makedonije i Trakije, od kojih su ga odvajale dan. Srbija i Bugarska, on je morao prethodno da osvoji te krajeve. Za takav pak pohod bilo je aktuelno i pogodno vreme tada, tridesetih godina stare ere, a ne onda kada je Tiberije ratovao u Panoniji; tako i ova stvar govori u prilog ranijem datiranju Oktavijanovih osvajanja. Pri tome Oktavijanu je dobro došlo i to što sa istoka, kao što se lepo vidi iz Dessauovih razlaganja na nav. mestu, nije imao da se boji nikakvog ozbiljnog otpora. Partine je pobedio δι' ὅλης πείρας, a opšte je poznato da oni imaju važan centralan položaj na prelazu od Italije i Jadrana ka Grčkoj, Makedoniji, Trakiji i Maloj Aziji. I sam Polaschek priznaje RE XVIII 2043 da se Strabonovo spominjanje XVI 840 τῆς Ἰλλυρίδος πρὸ τῆς Ἠπειροῦ, koju je Avgust stvorio 27 god. stare ere, može odnositi samo na jedan velik Ilirik koji je obuhvatao i Bosnu i Hercegovinu i dopirao do Save.

PARTINI

I doista, rimska vojska se nije zadovoljila pokorenjem Desitijata, već je produžila i dalje na Zapad, te je zaposela i jedan deo severozapadne Srbije. Apijan naime ubraja među ona plemena koja je Oktavijan pobedio δι' ὅλης πείρας i Περθερνᾶται i Ὀζυαῖοι (Ὀζυαῖοις μὲν δὴ καὶ Περθερνάτας . . . καὶ Πυρρῶσσιδους εἶλε [sc. ὁ Καῖσαρ] δι' ὅλης πείρας. App. III. 16). U tom pogledu važno je jedno mesto u Plinija Starijeg. On (III 142) naime kaže da su u Varonovo doba Narontanskom Konventu pripadale 89 civitates. Kao što je malo ranije, III 141 postupio prilikom govora o Salontinskom Konventu, gde je dao prvo geografsko-politički pregled tog Konventa, počinjući s obalom pa idući prema unutrašnjosti, tako i ovde on nabraja prvo ona plemena koja su se tu nalazila još za njegova, Plinijeva vremena, pa dodaje neka plemena koja su tu nekad stanovala, a u njegovo vreme ih više nije bilo. Među njima nabraja Plinije i Partine i Ozueje (Praeter hos tenuere tractum eum Ozuaei, Partheni, Cavi Haemasi, Masthitae, Arimistae). Da su Apijanovi Ὀζυαῖοι i Περθερνᾶται identični sa Plinijevim Ozuaei i Partheni pokazali su još Farlatti u svom Illyricum sacrum, Schweighäuser, l. c. 671, Zippel, o. c. 78 i Vulić JOAI IV 1901, Beibl. 160, *Contributi* 10; Glas LXXII 7. Vrlo je karakteristično da se i u Apijana i u Plinija ta dva plemena pominju jedno uz drugo (Vulić Glas, LXXII 7), iz čega se može zaključiti, da su ne samo identični, već i stanovali u blizini jedan drugog (sr. Vulić, Glas CLV 18).

Gde su pak živeli Partini? U tom pogledu nam pružaju dragoceno obaveštenje dva natpisa. Jedan je nađen u Užicu, Spom. SKA XXXIX 83 CIL III 8353: I[ovi] O[ptimo] M[aximo]

Partino C. Iul[ius] Rufus trib[unus] coh[ortis] I mil[liariae] Delm[atarum] pro salute //// I[biens] p[osuit]. Već je Domaszewski AEM XIII 132 kazao da je nalazište tog natpisa (Užice) važno za lokalizaciju Partina, s čime se slažu i Hirschfeld CIL III Suppl. 8353 i Premierstein u JOAI IV Beibl. 160. Swoboda ne pokušava da obori ove dokaze, već samo navodi kako imena bogova ne mogu da služe kao argumenat za lokalizaciju, jer se i spomenici Mitre i sl. nalaze svuda. Na to je naveo Vulić Glas CLV 20 da „postoji razlika između kultova koji su bili veoma rašireni, kao što su Mitrin i Dolichenov, i kultova, za koje znamo samo da su bili lokalni i ograničeni na jednu vrlo usku oblast, kao što je slučaj sa Jupiterom Partinskim“. I doista, ovaj epitet Jupitera poznat nam je samo iz natpisa iz Užica, iz čega možemo zaključiti da je tu stanovao narod Parteni ili Partini, koji je tu obožavao svog Jupitera, kome je dao taj epihorni epitet. To je još više pojačano i potvrđeno činjenicom, da je Naron — čijem su konventu, to jest okrugu po Plin. NH III 143 pripadali Partini — bila polazna tačka za drum koji je vodio za Mostar i Konjic, a koji je dao sagraditi Avgust.

Rezultati Vulićevi dobili su još jaču potvrdu pronalaskom važnog natpisa, nađena takođe u blizini Užica (Spom. SKA XXXVIII 58, 6): I[ovi] O[ptimo] Par[tino] Aem[ilius] Dasius duumvir v[otum] s[olvit] I[biens] m[erito]. Pred svedočanstvom ova dva natpisa, kao i mestima u Apijana i Plinija, gube svoju osnovu zamerke Dobiaša LF XLVIII, 1921, 70 i dd. (na neke je već odgovorio Vulić, Glas CLV 19). Ako je Swoboda primetio povodom prvog natpisa, da on glasi u slavu jednog stranog božanstva, onda to za onaj drugi natpis nesumnjivo ne može da važi, jer kad u ovom drugom natpisu jedan duumvir, dakle opštinski časnik, koji je nesumnjivo živio u nekoj varoši blizu Bioske, obožava Jupitera Partinskog i podiže mu oltar, onda to znači da su tu živeli i Partini (Vulić, Glas SKA LVII 10). Uz ovaj drugi natpis primećuje Swoboda doduše: „Daran ändert auch nichts eine zweite, dem Juppiter Partinus dedizierte... Inschrift“ (Octavian und Illyricum 87), ali taj vrlo udoban način rešavanja problema ne odgovara metodu utvrđenom u nauci.

Na drugom mestu sumnja Swoboda u to da je Oktavijan pokorio i Partine s tog razloga što Apijan ne govori o tom opširnije i što se i u drugih pisaca ne govori o Oktavijanovu pokorenju Partina. Po našem mišljenju to se sasvim lako da objasniti time, što se o ovoj lakoj pobedi nije ni imalo mnogo pričati, kad ih je Oktavijan pobedio δι' ὀλης πείρας, (što Dillenius u svom prevodu Apijana prevodi „beim ersten Kampfversuche“; sr. i Premierstein—Ladek—Vulić, JOAI IV 1901, Beibl. 160: „ohne ernstlichen Widerstand“). Vrlo je moguće da Oktavijan nije ni morao da ratuje sa Partinima i onda otpa-

daju svi Swobodini prigovori. U tom pogledu upućujem na reči jednog od najboljih poznavalaca istorije rimskog carstva, Des-saua u njegovoj Geschichte der römischen Kaiserzeit I 368 gde govori o Avgustovu dobu: „Keines von den östlichen Nachbarreichen besaß damals einen ernstlichen Angriffswillen und noch weniger irgendwelche ernstliche Stoßkraft...“ Na ovakvo tumačenje ukazuje i pomenuti izraz δι' ὅλης πείρας. Analogni slučaj iz god. 165 pre n. e. nalazim u App. Illyr. 10: 'Ἀρδεῖοι δὲ καὶ Παλάριοι... τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων Ἰλλυρίδα ἐδήλουν· καὶ οἱ Ῥωμαῖοι δι' ἀσχολίαν πρέσβεις ἐπεμψάν, ἐπιπλήζοντας αὐτοῖς. Οὐ μεταδμεμένων δὲ ἐκείνων, ἐστράτευσον ἐπ' αὐτούς... οἱ δὲ, πυθόμενοι, καὶ ἔτι ὄντες ἀπαράσκευοι, πρέσβεις ἐπεμψαν, μεταγινώσκοντες καὶ δεόμενοι, καὶ ἡ βουλὴ τὰς βλάβας αὐτοῖς ἐκέλευσεν ἀποδοῦναι τοῖς ἡδικημένοις. Οὐκ ἀποδιδόντων δὲ ἐστράτευσεν ἐπ' αὐτοὺς Φούλβιος Φλάκκος. καὶ ὁ πόλεμος ἄρα μέχρι καταδρομῆς ἔληξε μόνης κτλ.

Swoboda, međutim, ide još i dalje i poriče egzistenciju dva različita plemena, makedonskih i dalmatinskih Partina (Klio XXX 1927, 290 i dd., nar. 292—293), te tvrdi da dalmatinski Partini, koji se pominju u Plinija NH III 22, 143, a koje nesumnjivo treba identifikovati s Apijanovim Περθεηνᾶται (Vulič, Glas SKA CLV 18, sr. i Id. JOAI IV, Beibl. 160: „mit den dalmatischen Parthini sind sicher identisch die Περθεηνᾶται“) nisu živeli u kraju oko Užica, već da su to u samoj stvari oni Partini, koji su živeli oko Lješa, a koje spominje pored Polibija i Livija i Plin. NH III 22, 145. — Pre svega treba biti načisto s time, da se u Plinija spominju dva različita plemena Partina, kao što je to konstatovao i jedan od najboljih poznavalaca Plinija, Detlefsen, u svom indeksu (str. 253 njegova izdanja geografskih knjiga Plinijevih): „Partheni, quondam pop. Dalmatiae III 143“ i „Partheni, pop. Macedoniae III 145.“ — Kao karakteristično treba napomenuti da na tom mestu najbolje grupe rukopisa pokazuju različne oblike tog imena: u DR koji daju „maßgebende handschriftliche Lesarten“ (Detlefsen, *Die geographischen Bücher der Naturalis historia des C. Plinius Secundus*, Vorwort p. V) imamo lekciju *parthini*, a u AE² koje „hatte ohne Zweifel eine bessere Ueberlieferung als E¹D¹R¹“ (ibid. p. XI) *partheni*. Iz toga se može zaključiti da je u arhetipu postojala razlika u nazivu oba plemena, što bi potpuno odgovaralo vokalizmu grčkog naziva, koji nailazimo, nešto unakažen, u imenu Περθεηνᾶται. Da je Apijan smatrao ta dva plemena za identična, ne bi ih nazivao različitim imenom (a to važi i za izdavače Apijana). Iskvaren oblik Περθεηνᾶται za Partine daje se razumeti kad pomislimo na slične transkripcije „varvarskih“ imena kod Grka i Rimljana, kao što su to na pr. Ζισράφαρνα — Τισσαφέρνης, Darajavauš — Δαρειός, Croucasīs — Καύκασος na Hiosu (Kretschmer, KZ LV 100), Mittani — Μυγδονία (Hrozný, Arch. Orient. I 90).

Prema svemu rečenome jasno je da je netačno Swobodino generalisanje (Klio XXX 1937, 292) kako Plinije lokalizuje Partine u Makedoniji. Vulić je, Glas CLV 19, u punoj meri dokazao i to, kako je nemoguća Swobodina teorija o tri doba u Plinija (Varonovo, povaronovo i Plinijevo), jer se u Plinijeve tekstu razaznaju samo dva doba, Varonovo i Plinijevo. Kako se sama Swobodina argumentacija osniva na hipotetičkoj bazi, vidi se po našem mišljenju vrlo dobro iz sledećeg: Plinije u III 142 govori o Partinima na osnovu Varona (Varro dicit ...). Swoboda u Klio XXX 1937, 293 pak odjednom tvrdi: „Als Varro im Herbst 47 Caesar seine Antiquitäten überreichte, muß der von Parthinern um Dyrrhachium bewohnte Teil der makedonischen Küstenlandschaft in die Provinz Illyricum einbezogen sein.“ Bilo bi doista vrlo zanimljivo čuti, otkud Swoboda zna da se to Varonovo mesto, na koje se Plinije poziva, nalazilo baš u njegovim *Antiquitates*? Nama izgleda da ga je na takvo shvatanje mogla navesti činjenica što je taj fragmenat uvrstio izdavač Varona Mirsch u svoju zbirku fragmenata, dodatno raspravi *De Varronis antiquitatum rerum humanarum libris*, koja je izašla u Leipziger Studien V 1881, 1 sqq. Taj je fragmenat pak u Mirschovoj zbirci obeležen zvezdicom, a Mirsch l. c. 81 kaže sam: „Asteriscus eorum fragmentorum numeris adscriptus est, quae cum solo Varronis nomine, omisso operis titulo, tradita sunt.“ Znači, dakle, da je ovaj Varonov fragmenat sam Mirsch, *proprio Marte*, stavio u *Antiquitates*. Kako je pak Varon umro 27 g. pre n. e., to je vrlo moguće, da je on o Partinima i njihovu pokorenju govorio u jednom drugom delu, napisanu u docnijem vremenu, jer je Varon posle dovršenja svojih *Antiquitates* živio još dvadeset godina. Iz toga se najbolje vidi, na kako nesigurnom i hipotetičkom tlu baziraju tvrdnje Swobodine, koji sam toliko ustaje protiv hipoteza. Prema svemu rečenom, pomenuto Varonovo mesto nikako ne može poslužiti kao dokaz da 35—33 god. nije bilo Partina u Dalmaciji.

Kao što smo videli, jedan od dokaza za lokalizaciju Partina u severozapadnoj Srbiji pretstavlja i natpis posvećen Jupiteru Partinskom a nađen u tim krajevima. Patsch je pak povodom toga objavio raspravu *Der Jupiter Parthinus*, objavljenu u časopisu Klio, XXXI 1938, 439 i dd., u kojoj želi da dokaže, kako je ta lokalizacija pogrešna, jer oko Užica, kaže on, nisu stanovali Partini, već Skordisci. On to tvrdi na osnovu imena mesta Καπέδουρον (Strb. VII 318), koje identifikuje sa municipium Cap ... koje pominje jedan natpis iz Užica CIL III 8353. To ne izgleda ni malo ubedljivo, kad pomislimo, koliko su bila promenljiva i nestalna sedišta Skordiska (sr. Fluss, RE II 2, 832), kao i na to, da ne mora uvek ime jednog mesta biti i odlučan dokaz za narodnost njegovih stanovnika. Kako bi, na primer, izgledalo, ako bi posle nekoliko vekova nekome palo na um da stanovnike nekadanje ruske prestonice proglasi

Nemcima, jer je to mesto od osnivanja pa sve do I svetskog rata nosilo nemačko ime Sankt-Peterburg? Skordisci su u Plinijevo doba živeli pokraj Dunava, ali su se posle iselili. Vulić je, Glas LXXII 35, dokazao, oslanjajući se delom na Apijana I 11, 3 i 5, da su oni izgnani još mnogo decenija pre Tiberijeva rata protiv Vindelika.

Iz svega rečenoga jasno se vidi da su sva izlaganja Patscha, osnovana na njegovim predubedenim teorijama o Skordiscima pogrešna. Ako su Partini u ilirskom ratu identični sa Παρθηνοί, zašto ih onda Apijan u BC i III. 2 naziva Παρθηνοί, a u III. 16 Περθεηνᾶται i zašto to izdavači Apijana nisu izjednačili? Zatim, kako to da Παρθηνοί koji su po Cass. Dio XLII 10, 1 toliko brige zadavali Rimljanima, budu pokoreni δι' ὅλης πείρας? Na sva ta pitanja Patsch ne pruža odgovora.

Patsch u svom izlaganju uopšte ne rešava i ne objašnjava teškoće koje zadaje Plinijev tekst, već prosto identifikuje Jupitera Partinskog na natpisima CIL III 8353 i 14613 sa božanstvom Partina kod Drača, o kojem pak ništa ne znamo. On ne objašnjava šta je sa onima civitates koji su bili dodeljeni Naroni, kao što i ne pomišlja, na primer, na mogućnost jednog preselejenja i potiskivanja, kao što na pr. tvrdi Strabon VII 315 za Ardeje (Ἀρδιαῖοι) odn. Vardeje (sr. o njima i Plin. NH III 23), bao ni na raštrkanost jednog plemena, kao što je to na primer kio slučaj s Autarijatima (sr. App. III. 4 καὶ ἐκ τῆς γῆς ἀτρῶν ἀτόπων γενομένων... ἦν...? φθόρος Αὐταριέων μάλιστα, μέχρι φεύγοντες τὰ οἰκεία... ὑπερῆλθον ὁδὸν ἡμερῶν εἰκοσι καὶ τριῶν, καὶ τὴν Γετῶν ἐλάδη καὶ ἀοίκητον, παρὰ τὸ Βασταρνῶν γένος, ὥκησαν).

Očevidno je da je Apijanov izvor pod nazivom Παρθηνοί podrazumevao makedonske Partine, a pod nazivom Περθεηνᾶται dalmatinske. Kako je tadanja Srbija bila kraj u kom Rimljani nisu imali toliko naseobina kao na dalmatinsko-arbanaskom primorju, to i tamošnja imena nisu bila tako rasprostranjena i utvrđena, te je do Apijana dopro ili je u prepisivača unakažen iskvareni oblik imena plemena te pokrajine, u koju su Rimljani dotle slabo zalazili. Samosvesni zaključak Patschov, Klio XXXI 1938, 443: „die ausführlichen Kontroversen über die serbischen Wohnsitze der Parthiner werden... gegenstandslos“ gubi prema tome svaku osnovu. (Na ostala tvrđenja Patscha osvrnućemo se kasnije).

Napokon dodajem da za lokalizaciju Partina u Bosni i Zapadnoj Srbiji govore i lingvistički argumenti. Prof. Milivoj Pavlović je naime u svojoj raspravi „La metatesi slava PART — PRAČA come criterio per la localizzazione dei Partini, stirpe illirica della epoca Ottaviana“, objavljenoj u časopisu Archivum Romanicum XXV 1941, 187—191 pokazao da je ime Partina etimološki srodno sa bosanskim hidronimom Prača i sa oba toponima Prača i Ustiprača. Sva tri imena su postala od jednog

starijeg *part-* koje se nalazi i u imenu Partina, sa slovenskom metatezom tipa or/ar/ra i sa palatalizacijom glasa *t* pred slovenskim sufixsom *-ia*. Taj bi naziv bio obrazovan analogno toponimu Rača (< arč < lat. arc-em), koje je postalo od jednog starijeg Rat-ia. Analognu metatezu nalazi M. Pavlović u Σκαρδῶνα Ptol.: Σκαρδῶνα Const. Porph.: Skradin, dok bismo za dublete Partini: Περθερινᾶται imali paralele u dubletama Dalmatae: Delmatae. Reka Prača pak protiče blizu Drine, dakle blizu onih krajeva, nastanjenih Partinima i Desitijatima, sa kojima su se Rimljani borili.

Swoboda navodi (Klio XXX 1937, 305) kao najjači razlog za svoju tezu to, što se Oktavijan već 35—34 god. nalazio u Sisku, na „operativno najzgodnijem mestu“, te mu stoga nije bilo potrebno da ide dalje. Međutim, Partini nisu morali biti pokoreni baš te godine: iz geografskih razloga najverovatnije je čak da su pokoreni tek na kraju pohoda. Mi znamo da je po osvojenju Siska Oktavijan baš napustio Sisak, vratio se u Rim, a u Sisku ostavio samo posadu (App. Illyr. 24). Zatim, Swoboda tu protivreči sam sebi, jer na drugom mestu sam kaže da je Sisak poslužio samo kao najzgodnija baza za dalje operacije (tako i Veith, o. c. 106). Njegova je glavna teza, na kojoj on zasniva ceo svoj *Octavian und Illyricum*, da je Antonije bio povod tom ratu, konfliktu između Istoka i Zapada i da je Oktavijan preduzeo taj rat kako bi proširio i time osigurao granicu protiv Antonija koji bi u slučaju sukoba sa Istoka, preko Balkanskog Poluostrva, napao Oktavijana. Kad bi tako bilo, zar bi Oktavijan sačekao Antonija, koji je i sam nameiravao da se dočepa Ilirika (App. B. Civ. V 132 ó δὲ [sc. ó 'Αντωνίος] καὶ ἐς Ἰλλυρίους ἐπενόει συστρατεύειν) skrštenih ruku, u Panoniji, u Sisku, iako na „operativno najpovoljnijem mestu“? Najzad (da druge Swobodine primedbe ostavimo po redu za docnije), Swoboda smatra da je nemoguće Oktavijanovo pokorenje Partina kojima su terenske prilike osigurale ne samo fizičku, već i moralnu nadmoćnost (Klio XXX 1937, 301). Međutim, iz istorije je poznato da i moralna nadmoćnost podlegne ponekad prilikom bezobzirnog neslućenog napada i nadmoćne grube sile. Zatim, Oktavijan ne bi mogao da prolazi kroz šumovite krajeve, kaže Swoboda l. c. 301; pa šuma se sekla, to se da jasno videti na primer iz Apijana, Ill. 27 αὐτὸς [sc. ó Καίσαρ] ῥῆι διὰ τῆς φάραγγος, κόπτων τὴν ὕλην. Tako je i Agesilaj prolazio kroz Akarnaniju τὴν χώραν κόπτων (Xen. Hell. IV 65), a i Lisandar je osvajao Elidu komad po komad zemlje, ἐπορεύετο κόπτων καὶ κάων τὴν χώραν (ibid. III 2, 26); sr. i Caes. *De bell. Gall.* III 29, 1: Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit itd.

Videli smo dakle da je Oktavijan pokorio ne samo Panoniju i mnoga ilirska plemena na zapadu naše zemlje, već da je prodro i do Bosne i zapadne Srbije. Za tako prostran obim

njegova pohoda govori i Cass. Dio XLIX 36: ὁ δὲ Καῖσαρ πάντα ἐπεχειρῶτο ἐντελῶς kao i App. Ill. 28: οὕτω πᾶσαν ὁ Καῖσαρ τὴν Ἰλλυρίδα γῆν ὅση τε ἀφειστήκει Ῥωμαίων, καὶ οὐ πρότερον ὑπακούσασαν αὐτοῖς, ἐκρατύνετο. U pojam Ilirika ulazili su pak i pomenuti Desitijati (v. materijal u Krahe s. v. Βάτων) kao i Partini (sr. Cass. Dio l. c.: ἐν Ἰλλυρίοις τοῖς Παρθηνοῖς), gde Sturz bez razloga — kako se vidi iz čitavog toka našeg izlaganja — stavlja toῖς Ἐπιδαρνίοις, što predstavlja preveliko, te i već stoga neverovatno odstupanje od grafije kodeksa). Tek taj Ilirik, kao takav i kao celina, mogao je da posluži Oktavijanu kao pogodan teren za eventualne dalje ratove protiv Istoka. Taj značaj Ilirika uvidele su vojskovođe još ranije; tako je Filip V slao vojske Bastarna kroz Iliriju u Italiju (Liv. XXXIX 35, 4; XL 57, 7: alia via traduci exercitum non posse; Niese, *Gesch. der griech. u. maked. Staaten* III 9 i dd.), a i Hanibal je zamišljao Iliriju kao bazu za operacije protiv Italije, te je savetovao Antiohu III da iz Ilirije drži Rimljane u šahu (sr. Groag, *Hannibal als Politiker* 129). — Tako dakle ta Swobodina teorija, po kojoj bi Antonije bio uzrok Oktavijanovu ilirskom ratovanju, baš najrečitije potvrđuje naša na ovom mestu iznesena shvatanja. Mi na primer znamo da se Antonije za rat s Oktavijanom pripremao svom snagom i rekrutovao vojnike gde god je mogao, pa i na dalekom Istoku (Cass. Dio L 2, 2; RE X 326). Kako je tada i Oktavijan vršio ratne pripreme u velikim razmerama, to su tom prilikom i svi sposobni za borbu ljudi u Italiji morali da se late oružja (*Monum. Anc.* V 3; Cass. Dio L 7, 9; L 9, 1). Prema tome možemo pretpostaviti da je pored svoje strategiske važnosti Ilirika drugi jedan razlog za osvojenje što većeg broja ilirskih oblasti bila i mogućnost i potreba rekrutovanja što većeg broja vojnika i iz tih krajeva.

Sisak je po podatku koji nalazimo u App. Ill. 22 (sr. i Strb. 207 i 313) trebao da posluži kao baza za pohod protiv Dačana. To tvrde i Mommsen, RG V 89; Veith o. c. 106 i Dessau l. c. 404. Dačani pak, udaljeni od Rima oko 2000 kilometara, nisu bili tako blizu krajevima u kojima je Oktavijan tada vodio svoje ratne operacije, niti je njihovo pokorenje u tom trenutku bilo bezuslovno potrebno. Oktavijanu je moralo stati do toga da izbegne svaku provokaciju, — a mi doista znamo i Dessau na pom. mestu to veoma lepo razlaže da je Oktavijan u ovim ratovima bio u tom pogledu jako obazriv. Sem toga, ta je ekspedicija sumnjiva i zbog jedne druge stvari: po Suet. Aug. 63 Avgust je hteo da uda svoju kćer Juliju za getskog prvaka Kotisona, a sam pak da uzme jednu Kotisonovu kćer (sr. Vulić, Glas SKA LXXII 4). Ne ulazeći u pitanje verodostojnosti te vesti (ona se danas obično smatra neautentičnom), ipak već sama činjenica da je takva jedna vest postojala i smatrana tačnom i da je registruje tako važan istorik, kao što je to Svetonije, svedoči da odnosi između Rimljana i Dačana tada

nisu mogli biti neprijateljski. Da su mu Vulićevi argumenti bili poznati, ne bi Miltner l. c. smatrao dačku ekspediciju kao nešto sigurno. Tu on kaže, da je Avgust ne samo nameravao, nego i izvršio „fortificazioni che dovevano necessariamente metterlo in conflitto con i Daci“. Sisak bi prema tome bio samo brana države protiv Antonija i napada sa Istoka, a ne polazna tačka za rat protiv Dačana. Osim toga se mišljenje o dačkoj ekspediciji ne može, držim, održati sa još jednog razloga. Mi znamo da su Dačani živeli s one strane Dunava (Patsch, *Länderkunde v. Südosteuropa* 59). Avgust pak u svojim *Res gestae* kaže da je došao do Dunava (protulique fines imperii usque ad ripam fluminis Danui). Da je Avgust osvajao po Dakiji, on bi nesumnjivo i to bio spomenuo. Najzad, i Swoboda, *Octavian und Illyricum* 20 takođe sumnja u tu „dačku ekspediciju“; taj skepticizam Swobodin u samoj stvari je samo vraćanje na Vulićeve rezultate (v. gore).

Kako se onda imaju objasniti te protivrečnosti i neslaganja u pogledu ovog pohoda na Dačane, koji jedni prihvaćaju, a drugi negiraju? Kako izgleda, izraz „dački“ kod onih izvora koji zastupaju gledište o dačkom pohodu Oktavijanovu, pretstavlja verovatno samo jedan drugi naziv umesto naziva „ilirski“, te prema tome, *dački* znači tu isto što i *ilirski*, jer se po jednom podatku koji nalazim u Anon. Geogr. comp. Geographi Graeci minores II 496 Müller u Dakiju ubrajaju i krajevi s ove strane Dunava, dakle oni koji spadaju u Ilirik: Δακία . . . ὁρίζομένη τῷ Ἰστροῦ . . . ἐπιλαμβάνει δὲ καὶ αὐτὴ συνχόν τῃ καὶ τῆς ὑπὲρ τὸν Ἰστρον χώρας . . .

GRČKI I RIMSKI POJAM ILIRIKA

Pošto je Apijan, kao što smo odmah na početku ove rasprave naglasili, najglavniji izvor za istoriju Oktavijanova ilirskog pohoda, to nam se tu nameće pitanje: kakvo značenje ima pojam Ilirika u Apijana i šta on razume pod tim nazivom? U starom veku su postojala naime dva pojma u pogledu obima Ilirika, koja možemo nazvati „grčki“ i „rimski“. Po shvatanju, formulisanom u grčkih pisaca, Ilirik je obuhvatao oblasti ograničene na zapadu Jadranskim Morem, na severu Dunavom, na jugu Kerauniskim Brdima, a na istoku Makedonijom i Šar-Planinom (Ptol. II 16, 1; App. III. 1; Strb. VII 323; Zippel 1; 5; Schütt, *Untersuchungen* 7). Ilirik pak u smislu u kom taj naziv upotrebljavaju rimski pisci, obuhvatao je i Panoniju, Retiju, Norik, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru (Liv. 10, 2; Flor. II 5, 1; Pomp. Mela II 3, 115; Plin. *NH* III 22; Salmasius ad Flor. II 13; sr. i Domaszewski, *Westdeutsche Zeitschrift* XIV 159; Premierstein *JOAI* 1901, Beibl. 145; Syme *RIEB* V 1937, 37). Swoboda (*Octavian und Illyricum* 48) kaže da se u Apijana

naziva Ἰλλυρίς poprište onih događaja, koji su se odigravali unutar njegove pretstave o Iliriku. Mi znamo pak samo da je postojao grčki i rimski pojam Ilirika. Odmah zatim veli Swoboda: „für das Geschehen unserer Zeit ist diese Ἰλλυρίς Dalmatien“. Zašto je onda Apijan nije tako i nazvao, kad on inače zna za taj naziv i upotrebljava ga na pr. u III. 11, 13, 14, 17, 24 sq., 27? Na takvo shvatanje mogla je Swobodu možda navesti činjenica, da je Zapadna Srbija, do koje bi bio došao Avgust pri svojim ilirskim ratovanjima, pripadala Dalmaciji (sr. Domaszewski, Studien zur Geschichte der Donauprovinzen, AEM XIII 131). U najnovije doba pokazao je pak — uzgred napomenuto — Polaschek, RE XVIII (1950) str. 2043 da je Plinije NH III 143 pogrešno uvrstio Partine u Dalmate. Na str. 53 svoga dela Octavian und Illyricum Swoboda vidi da mora da se prikloni jednom shvatanju, te se izjašnjava za rimski pojam Ilirika: „Die Aufnahme der Pannonier in die Ἰλλυρικὴ ist als Konzession Appians an den römischen Begriff Illyricum aufzufassen.“ U daljem toku svog razlaganja Swoboda se bezuspešno trudi da dokaže da je Apijan svuda mislio na Ilirik u rimskom značenju. Da vidimo dakle kako, objektivno posmatrano, stoji stvar sa Apijanovim shvatanjem naziva Ilirika, a što je za nas i inače važno.

Apijan je bio carski provinciski prokurator, te mu je morao biti poznat rimski pojam Ilirika. Doista, on u III. 14 kaže kako Rimljani ubrajaju i Panoniju u Ilirik (koja nije spadala u grčku Iliriju): Παννόνιοι συναριθμούμενοι δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων τῇ Ἰλλυρίδι, kao i Gete i Norike (koji nisu bili pri Oktavijanovu pohodu pokoreni): λοιποὶ δ' εἰσὶ τῆς ὑπὸ Ῥωμαίοις νομιζομένης Ἰλλυρίδος εἶναι πρὸ μὲν Παίωνων Ῥαιτοὶ καὶ Ναρικοί, a u Illyr. 6 daje definiciju rimskog Ilirika.

Ipak, primarni, najčešći i presudan pojam Ilirika kod Apijana je grčki. To vidimo iz ovog: kad govori o *rimskom* Iliriku, on uvek naglašava da taj Ilirik *Rimljani* tako zovu: III. 6: Ῥωμαῖοι δὲ . . . Ἰλλυρίδα ἡγοῦνται; 9: ἐς τοὺς Ῥωμαίων Ἰλλυριοὺς ἐνέβαλε; 29: λοιποὶ δ' εἰσὶ τῆς ὑπὸ Ῥωμαίοις νομιζομένης Ἰλλυρίδος εἶναι κτλ. U drugim slučajevima kad govori o tom Iliriku, na pr. na značajnom mestu u pogledu prestiranja Oktavijanovih pohoda III. 17 kao i u III. 28 πᾶσαν τὴν Ἰλλυρίδα γῆν, on to ne kazuje, što znači da je govor o grčkoj Iliriji, čija je pretstava u njega prirodna, prvobitna i sama po sebi razumljiva, te ne mora da bude naročito naglašena, dok tamo gde govori o rimskom Iliriku, on to mora naročito da naglasi. Da je Apijan svuda mislio na rimski Ilirik, kako smatra Swoboda, on to ne bi učinio. Tako iz Apijana saznajemo da je Oktavijan već na Savi spremao flotu za transport za rat na Dunavu (III. 22 αἱ νῆες ἐν τῇ Σάφ Καίσαρι ἐγίγνοντο, αἱ ἐς τὸν Δανούβιον αὐτῷ τὴν ἀγορὰν διοίσειν ἐμελλον). Da je Apijan tu imao na umu *grčki* Ilirik, vidi se po tome, što se po III. 24

spremao po zauzeću Siska na povratak ως ἡρος ἐπανήξων ἐς τὴν Ἰλλυρίδα γῆν (opet bez naročite oznake za *rimski* Ilirik, dakle = grčki). To on ne bi rekao, da je pod Ilirikom razumeo samo krajeve za koje misle Kromayer, Veith i Dobiaš da ih je osvojio Avgust (dakle samo primorske), niti bi se Oktavijan mogao zadovoljiti, kako misli Swoboda, Klio XXX 1937, 301, zauzećem Siska, kako smo gore pokazali. — U Ill. 14 govori Apijan o Peoncima, koji su često brkani sa Panoncima (to su brkanje zapazili još Gataker, Advers. 41 i ad M. Ant. lib. II extr.; Cellarius, Geographia antiqua II 8; Olearius ad Philostr. 560 i Sturz uz Cass. Dio LIX 5), jer se na grčkom i ovi zovu Παίονες, te kaže: Οἱ δὲ Παίονες εἰσὶν ἕθνος μέγα παρὰ τὸν Ἰστρον, ἐπίμηκες ἐξ Ἰαπόδων ἐπὶ Δαρδάνους· Παίονες μὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λεγόμενοι, καὶ Ῥωμαῖσι Παννόνιοι. I tu se vidi da je Apijan navikao na grčke nazive: počinje sa grčkim značenjem reči Παίονες i nastavlja dalje sa njihovom definicijom (do reči ἐπὶ Δαρδάνους), pa se onda priseća kako oni imaju i rimski naziv, te ga napokon navodi: Ῥωμαῖσι Παννόνιοι.

Apijan je (mada je Ed. Schwartz RE II 217 čak sklon da poveruje u isključivo rimske izvore Apijana: „Er versteht Lateinisch und scheint nur lateinische Quellen benutzt zu haben“) ipak upotrebio i grčke izvore. Kako je bio nemaran i aljkav u razradi prikupljenog materijala, on je, pošto je, kako je utvrđeno, za svaki period upotrebio drugi izvor, svuda ostavio sve onako kako je našao u svom izvorniku, ne trudeći se da neravnine izgladi i izravna. Tamo gde je našao u svom izvoru grčku definiciju, on ju je zadržao; a gde je našao da se taj naziv upotrebljava u rimskom smislu, ostavio je i to. Ova je stvar za nas još u jednom pogledu važna, jer iz toga naime vidimo da je Apijan upotrebio i grčke i rimske izvore, te u tom smislu treba ispraviti tvrđenje Schwartzovo. Karakterističan je primer za ovo Bell. Civ. I 84 Ἦρξατο μὲν οὖν ὅδε ὁ πόλεμος, ἐξ οὗ Σύλλας ἐς Βρεντέσιον παρήλθεν, Ὀλυμπιάδων οὐσῶν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα καὶ τεσσάρων, gde se Apijan nije potrudio da olimpijade preračuna u konsulate (sr. Dobiaš, Studie k Appianově knize illyrské 61), iako na drugim mestima na pr. BC IV 50 računa po konsulatima. Ovde napominjem da i u App. Iber. 42 nalazim kako Apijan navodi događaje po olimpijadama, iako nijedan latinski pisac nije računao po olimpijadama. Pričanje o zarobljenju Perseja i Mitridata Mithr. 2 se slaže sa Polibijevim pričanjem a odudara od pričanja rimskog historika Livija 45, 44. Zatim, Apijan se Ill. 29 tuži kako ništa nije našao pisano o ratu protiv Retije i Norika, a o tom je međutim opširno govorio Liv. CXXXVI. Tako je nesumnjivo i na značajnom mestu u Ill. 17 ὁ δὲ Καῖσαρ πᾶσαν τὴν Ἰλλυρίδα γῆν... ... ἐκρατόνατο (kao i u Ill. 1) upotrebio taj izraz u grčkom smislu, što se da, smatram, sa sigurnošću zaključiti iz sledećih činjenica: Apijan je pisao svoje delo na grčkom, dakle name-

nio ga je pretežno grčkim čitaocima (to priznaje i Swoboda Octavian und Illyricum 60: „Appian, der für ein griechisches, mit den römischen Einrichtungen kaum vertrautes Publikum schrieb...“), te je prirodno da upotrebljava grčku terminologiju, koja bi bila Grcima razumljiva (rimsku terminologiju je trebalo uvek Grcima tek objasniti; u tom pogledu sr. Cass. Dio XLIX 35, 6 i St. Josifović, Studije o Likofronu 112, sa primerima iz Polibija). Pomenuta se oblast doista podudara sa oblašću koju spominje Apijan (Desitijati, Partini, Glinditioni, Bosna, Hercegovina, zap. Srbija), jer App. III. 1 kaže: Ἰλλυριοὺς Ἑλλήνες ἡγοῦνται τοὺς ὑπὲρ τε Μακεδονίαν καὶ Θράκην ἀπὸ Χαόνων καὶ Θεσπρωτῶν ἐπὶ ποταμῶν Ἰστρον. καὶ τοῦτ' ἐστὶ τῆς χώρας τὸ μῆκος. Εὐρὸς δ' ἐκ Μακεδόνων τε καὶ Θρακῶν τῶν ὁρίων, ἐπὶ Παίονας καὶ τὸν Ἰόνιον καὶ τὰ πρόποδα τῶν Ἀλπεων, dakle od Dunava do Makedonije, i od Trakije do Panonije. I sam Kromayer kaže (Hermes XXXIII 7) da je Oktavijan morao da pomisli i na osvojenje Grčke.

Apijan je nejednako upotrebio svoje izvore (Hannak, Appian und seine Quellen 28); obično je imao jedan glavni izvor u koji je unosio pojedinosti iz drugih izvora. Da je to tako, videćemo iz primera koji će biti navedeni, a koji potvrđuju ovakvo eklektično postupanje Apijana prema svojim izvorima koje je kontaminovao. Tako je u pripovedanju o ratu sa Sabinjanima upotrebljen Dionisije Halikarnašanin ali i jedan drugi pisac (Hannak, 60). Apijan se uopšte često podudara sa Dionisijem, naročito u Βασιλική, Ἱταλικά, Σαννιτικά i Κελτικά, ali ima i nesumnjivih razmimoilaženja; tako je Reg. 6 bliži Liv. 1, 23, 5, no Dion. Hal. 3, 7. Reg. 12 se ne slaže sa DH 5, 40 potpuno, kao ni Reg. 7 sa DH 3, 13, 16 (Ed. Schwartz, RE 2, 218). Kao Polyb. 1, 7 i Dionisije Halikarnašanin (FHG II p. XL) priča i App. Samn. fr. 9 Bk. kako su Rimljani napali stanovnike Regiona. U Samn. fr. 10 nalazimo pričanje o Piru: Liv. Epit. 13 takođe priča o tome, o Fabriciju, kako je pustio zarobljenike pa tada tek o Kineji, Apijan pak spominje dva poslanstva Kineje. Livije je dakle, kako pokazuje Hannak, izostavio prvo poslanstvo Kineje. Kod Livija moli Pirov izaslanik da se kralj pusti u grad componendae pacis causa, a kod Apijana sâm izaslanik već iznosi gotove predloge (93). Iz tog se vidi da je tu Apijan pored Livija imao i jedan drugi izvor. I doista, o Kinejinu poslanstvu govori jedan fragment u Diodora (22, 14), dakle grčkog pisca, koji spominje oba poslanstva Kineje (fr. 11) i koji se slaže sa Apijanovim opisom (ibid. 94). Dotično mesto u Plutarhovo biografiji Pira (18—24) podudara se u glavnom sa Apijanom, ali u ponekim stvarima Apijan odstupa i od njega. U svojim Κελτικά se Apijan oslanja na Cezarov opis, ali fr. 1 Bk sadrži vest: Σούκαμβροὶ δὲ πεντακοσίοις ἰππεῦσι τοὺς πεντακισχίλιους ἰππεῖς τοῦ Καίσαρος ἔτρεψαν, ἐξαίφνης ἐπιπεσόντες, καὶ δίκην ἔδοσαν ἡττηθέντες μετὰ ταῦτα, dok se u Cezara ne spo-

minje nikakva bitka sa Sikambrima, što znači da ju je Apijan uzeo iz drugog izvora (Hannak 129). O uzrocima keltsko-libijskih ratova Polibije govori i slaže se s Apijanom, ali u Polibija nema ničeg o 3000 Libljana razapetih na krst, koje nalazimo u Apijana i u DS 25, fr. 12; Apijan spominje jedno poslanstvo Rimljana Libljanima, o kome u Polibija ne nalazimo ništa, ali se zato o njemu govori u Zonar. 8, 17. p. 164 kao što i jednu ljubavnu avanturu Klaudija Pulhera opisuju samo App. Sikel. fr. 7 i CD 37, 45 (ibid. 341). Iz svega navedenog jasno je dakle da se Apijan u velikoj meri poslužio kontaminacijom (sr. Ed. Schwartz, RE 2, 218: „Auch die Vergleichung von Samn. mit Liv. 7, 42 zeigt, daß in Appian eine Kontamination verschiedener Annalen steckt“), te je vrlo verovatno da se aljkavi Apijan i tu na onim mestima gde govori o Iliriji u grčkom smislu, poveo za jednim izvorom, a u onim, u kojim govori o Iliriji u rimskom smislu, za drugim, pa je propustio da te neravnine izjednači. (I tu se vidi netačnost Svobodina, kad u svojoj polemici L' Acropole 32, 3 kaže: „Appien est très précis“). Da Apijan poznaje oba značenja Ilirije vidi se najzad i iz toga što na jednom mestu govori o pokorenju Ilirije bez Panonije, a o „celoj Iliriji“ govori i na kraju Oktavijanova ratovanja u Panoniji, za što mu je senat dodelio ilirski trijumf (Vulić, Glas 155, 84). To se može tumačiti tako da je na jednom mestu imao izvore koji su govorili o Iliriji u užem smislu, a na drugom u širem. Kao što je pak Apijan te svoje izvore u navedenim primerima kontaminovao, tako je to učinio i s nazivom Ilira, nameravajući da označi, da je Avgust pokorio svu Iliriju u najširem značenju, Ill. 16 init. ὁ δὲ Σεβαστὸς πάντα ἐχειρώσατο ἐντελῶς, tako i Cass. Dio 49, 38: ἐπὶ δὲ τοῦς Δαλμάτας ὁ Καῖσαρ ἐπεστράτευσεν, καὶ τοὺς μὲν πλείους σφῶν αὐτοὶ . . . κατεστρέψαντο; Cass. Dio 49, 43, 8: οἱ Δαλμάται πάντελῶς ἐκχειρώσαντο. Izlišno je raspravljanje da li reč Ilirija označuje Dalmaciju ili ne (Swoboda, Oct. u. Ill. 47), jer to zavisi od shvatanja dotičnog vremena, a poznato je da je u docnije doba doista Dalmacija izjednačavana s Ilirijom (sr. Kiepert, Lehrb. d. alt. Geographie 358 i Perthes, Atlas antiquus Tab. 10: Dalmatia sive Illyria). Zadatak je nauke, međutim, da utvrdi značenje tog naziva u jednom određenom vremenu, na koje se odnosi presudni Apijanov podatak, a to smo ovde pokušali da učinimo.

GLINDITIONI

Još jedna činjenica govori za obimnije teritorijalno proširanje Oktavijanova ilirskog pohoda. To je činjenica, da su u tom ratu pokoreni i *Meromeni* (App. Ill. 16: Ὀξυαῖους μὲν δὴ . . . καὶ Μερομένους . . . εἶλε δι' ὅλης πείρας), a koji su identični sa Ptolemejevim Μελομένιοι (Geogr. II 16, 5) i Plinijevim

Melcomani (III 143), plemenom koje je takođe živelo u današnjoj Bosni (Kiepert, FOA XVII; Vulić, Glas SKA LXXII 7), kao i *Glinditioni* (App. III. 16: ἐργῶ δὲ μεῖζονι ἐλήφθησαν... Γλιντιδιῶνες; sr. Zippel, o. c. 226, Kromayer, Hermes XXXIII 1898, 4), ilirsko pleme u Dalmaciji, koje Plinije *NH* III 143 dodeljuje takođe Naronskom konventu. Oni su po Tomascheku, Mitt. d. geogr. Ges. in Wien 1880, 567 i Kiepert l. c. živeli oko gornje Drine, a po Baueru, AEM XVII 140 oko Krke i Une. Ime Γλιντιδιῶνες koje se nalazi u Apijana, bez sumnje je takođe iskvareno, a kao pravilan oblik se ima smatrati *Glinditiones* koji nalazimo u Plinija. Taj oblik potseća na ime jednog drugog velikog dalmatskog plemena, *Ditiona* (Ditiones), koji su takođe živeli u istim krajevima (o njima Strb. 7, 314; Plin. 3, 142; Kiepert, FOA XVIII; Zippel o. c. 198; Patsch, RE V 1230), te se pomišljalo da su ta dva plemena živela u susedstvu (tako Holder AKS 1, 2028; Bauer AEM 17, 140 i Syme JRS XXIII 1933, 69). Za istovetnost *Ditiona* i *Glinditiona* govori i ovo: Južno od Panonije, a na granici Dalmacije, živelo je pleme Mazaei (Strb. VII 314; Cass. Dio LV 32; Ptol. II 16, 8; Plin. III 22, 25), a za koje Zippel 197, Tomaschek 563, Kiepert u FOA XIV i Hirschfeld, Hermes XXV 354 jednoglasno tvrde da se prostiralo do severozapadne Bosne, gde su živeli Desiti-jati, koje i Strabon VII 5 spominje odmah uz Mazeje i Ditione: ἔθνη δ' ἐστὶ τῶν Παννονίων... καὶ Διτιῶνες καὶ Περουῶνται καὶ Μαζαῖοι καὶ Δαισιτιάται. Sem toga o tome svedoče i natpisi CIL III 60 odn. p. 282: Imp. Caesari Vespasiano... ex testamento Marcelli... leg. eiusd. praef. civitatis Maeze[ior.] et cent. Daesit[iatum], praef. cohort. III Alp. Mesta u zagradama popunio je Mommsen, i to, kako primećuje Patsch (Wiss. Mitt. VII 1902, 60), bolje no ma koji drugi od naučnika koji su pokušali da popune ovaj natpis, jer se tu sva slova potpuno i tačno na slovo slažu sa praznim prostorom.

Kako pak Ptolemej u svom iscrpnom spisku dotičnih plemena II 16, 5 spominje samo Ditione, a ne i Glinditione uz njih kao susedna plemena, to smatramo za verovatno da su Glinditioni i Ditioni ne samo susedi, već u samoj stvari jedan te isti narod. Skok (Arb. arh. 1, 16) i Oštr (Arb. arh. 1, 131) pokušavaju da daju jedno objašnjenje prvog dela ovog naziva, t. j. „Glin-“, no vrlo je verovatno, kako nam se čini, da mi tu imamo pred nama jednu rečcu koja samo bliže određuje ili pojačava značenje glavnog dela kompozituma koji se nalazi u njegovoj drugoj reči „Ditiones“, a koji se ne može objasniti usled toga što je ilirski jezik još nedovoljno poznat. Moguće je najzad, i to izgleda najverovatnije, da prvi deo ni nema svog naročitog značenja. To naše shvatanje potvrđuje i činjenica da imamo puno dubleta, od kojih je jedna reč prosta, a druga proširena (prvi joj je deo onda koji prefiks ili beznačajna rečca), a u samoj stvari i simpleks i kompozitum ozna-

čavaju iste ili srodne pojmove. Kao paralelu i potvrdu za ovo navešću ovde u tu svrhu sledeće analogne primere: Παδισσός : Τισσός (Tomaschek II 2, 95); Potula : Τύλις; Pehastii : Astii (Tomaschek I 85); Σύριοι, ὑπὸ δὲ τῶν βαρβάρων Ἀσσύριοι, Her. VII 63; sr. i Just. I 2 Assyrii, qui postea Syri dicti sunt; ilir. Parupium : Arupium; Decadaron : Cattarus; Andantia : Dantonion (Oštir, Arb. arh. 1, 128); Βιδυνοί : Θυνοί (Fick, HD 35); Βέβρυκες : Βρυκεῖς; ilir. Nalata : Alata, Narabo : Arrabo; Πίδυρνα : Τύρνος; Μάδυρνα : Δεπέτυρνος (Fick, VO 28); Robogdion : Βογάδιον Holder, AKS s. v.; Robach : bacis (ibid.); Ῥοδόπη (mons Thraciae): τάβα = πέτρα (Oštir I. c.); Burnum : Liburni; Ἀπενέσται : Πενέσται; Bari : Antibarum; ὄτλέω (Lyc. 819) : τλέω; Tara : Autariati; Tanin : Nin (tako Skok, Arb. arh. 1, 17); Σαμαρύνιοι (p. Afric.) : Mamucensis linea (RE II 1, 2010); Surion : Rion; Supatos : πάτους; Susurmene : Sürmene (Kiessling, RE II 1, 922); Dievali : Evali; Titulcia : Tulcis; Digentia (fl. Ital.) : Guntia (fl. Vindel.); Μόκαρσος : Carsium; Mazara : Σάρος; Ἰνδαρα : Σικανῶν πόλις : Δηρά : Σικανὸς ποταμός; etr. Fuflum : Φλειῶν Διόνυσος. Hesych.; Βαλλίης (trački Dionis, Tomaschek): Δύβαλος : Βύβλινος (οἶνος); Cuminium : Acunium; Decatera : Catera; Dulcinium : Ulcinium; Daxa : axa; Ateste : Este (jer se ono Atshvatilo kao prepozicija ad, Budimir, GID II 12); Φίδνος (kralj at. grada Ἀφιδναί, Schol. II. III 242); Κιδαλία : Ἀκιδάλια; Ἀδυρβρος : Θύμβρα (sr. E. Maass, Ind. Schol. Gryphism. 1889—1890, pg. 6); Κίρις (Lycophr. 946; Et. Magn. 209, 34) : Ἀκίρις (Strb. VI 264); Σάλπια (Lycophr. 1361) : Ἀλπεις i dr. — Da je ipak ime *Ditiones* bilo doista toliko labilno i promenljivo, o tome svedoči i raznovrsnost tradicije tog imena na pomenutom mestu Ptolemejevu, gde imamo još oblike Διατίωνες, pa Διασίωνες i (u cod. Leid.) *Deditiones* („fortasse recte“, C. Müller ad h. l.).

Na osnovu svega rečenog pokazuju se kao netačne i pojedine primedbe R. Symea u RIEB V 1937, 37—38. On naime tu kaže, na primer, da Apijan ne spominje ni jedan od ona tri velika plemena koja su živela u Bosni, to jest Ditione, Mazeje i Desitijate. Za Desitijate smo videli da je to jedina pravilna i moguća lekcija za pomenuto mesto u III. 17, a Mazeji su samo jedno pleme Desitijata kao što se vidi iz teksta od nas gore navedenih natpisa iz CIL III, kao što se i Glinditioni imaju smatrati za srodne i susedne, a možda i identične sa Ditionima, za koje se zna da su živeli u Bosni. Sem toga i Plinije III 22, 26 kao i Strb. VII 314 spominju u svom nabranjanju jedne uz druge Ditione, Mazeje i Desitijate, kao što to čini i Apijan i iz čega se da zaključiti da su i živeli blizu jedni do drugih. Najzad, Syme misli da Avgust nije mogao osvojiti Srbiju i Bosnu (već da je to učinio tek Tiberije) jer su to bili brdoviti i neplodni krajevi, koji nisu za Avgusta mogli biti privlačni, a ni sa strategiskog gledišta ih nije bilo lako osvojiti. Na to

nam se, prirodno, nameće pitanje: a zar se za par decenija priroda zemljišta Bosne i Srbije mogla da izmeni? Sem toga, a što je naročito važno, ta tri plemena za koja Syme tvrdi kako Apijan ne spominje njihovo pokorenje, spominju se jedno uz drugo u Strabona VII 314 i to kao panonska plemena koja žive u zaleđu Dalmacije i dan. Hercegovine, dakle u brdovitim predelima: ἔθνη δ' ἐστὶν τῶν Παννονίων Βρεῦκοι καὶ Ἀνδιζήτιοι καὶ Διτίωνες καὶ Πειρούσται καὶ Δαισιτιάται . . . καὶ ἄλλα ἀσημότερα μικρὰ ἃ διατείνουσι μέχρι Δαλματίας. Za ovu Panoniju pak sam Syme priznaje l. c. 41 da je identična sa Bosnom.

Ilirik obuhvaća i opisuje zajedno sa Panonijom (dakle shvaćajući ih kao jednu celinu) i spis *Dimensuratio provinciarum*, za koji je jedan od najučenijih i najoštromnijih filologa prošlog veka, K. Müllenhoff u svom radu *Die Weltkarte des Agrippa*, Abh. der Univ. Kiel, 1856, 27 i dd. pokazao da taj spis sadrži izvod iz Agripinih Memoara. Ta *Dimensuratio provinciarum* pak obuhvata samo one krajeve koji su već pripadali rimskoj državi. O Retiji i Noriku se na pr. tamo ne govori, već se one spominju tamo gde je reč o Germaniji. Iz tog se jasno vidi da je *Dimensuratio provinciarum* morala biti sastavljena pre osvojenja Retije, što znači da su Agripini Memoari morali biti napisani pre 15 god. stare ere (Zippel, o. c. 300. Agripa je umro 12 g. pre n. e.). U toj *Dimensuratio provinciarum* se pak kaže cap. 18, da se Ilirik sa Panonijom prostirao na istoku sve do Drine, to jest da su omeđeni „Illyricum, Pannonia ab oriente flumine Drino“. Iz toga se vidi da se još pre 15 g. stare ere rimska vlast prostirala do Drine. Tako smo dakle dobili jedan od najvažnijih dokaza da je Oktavijan još 35—33 g. dopro do Srbije i Bosne, a taj je argumenat u tom pogledu ostao nepoznat naučnicima koji su se bavili hronologijom i obimom tih ratova, te je, nažalost, izmakao i pažnji samoga prof. Vulića. Pogrešno je, smatramo, prema tome i mišljenje Domaszewskog. AEM XIII 130, da *Drinus* ovde označuje reku Drim (ona se obično naziva *Drilo*, tako i u Plin. NH III 22, 26), jer se Drim ne nalazi istočno, već južno od Ilirika i Panonije, a zatim, ako bismo i prihvatili mišljenje Domaszewskog i dopustili da antička preštava položaja delova sveta ne odgovara potpuno sadašnjoj, opet ćemo videti da se ono nikako ne može održati, jer ne može biti ni govora o tome, da se Panonija ikada prostirala do Drima, dok se do Drine mogla, kao što smo pokazali gore prilikom izlaganja o pojmu Panonije i Ilirije i, najzad, tek s one strane Drima leže krajevi pravog i prvobitnog Ilirika, na pr. krajevi oko Dirahija (dan. Drač) i Apolonije (Valone) koji su došli pod rimsku vlast još 229 god. stare ere, kao i ostali krajevi te oblasti, oni oko dan. Lješa i Ohridskog Jezera, koje su Rimljani osvojili već 205 god. stare ere.

ZUSAMMENFASSUNG

S. Josifović: DER ILLYRISCHE FELDZUG OCTAVIANS

Die illyrischen Feldzüge Octavians sind von besonderer Bedeutung, da sie in einer Provinz geführt wurden, welcher die Römer die größte Wichtigkeit beimaßen und die in der Außenpolitik Augustus die erste Stelle einnahm. Bis zur Jahrhundertwende war man über die territoriale Ausbreitung der Feldzüge Octavians nicht im reinen; seitdem wurde diese Frage am meisten durch die Publikationen N. Vulić's (seit 1901) gefördert — obwohl dies, wie wir zeigen werden, noch vollständiger geschehen konnte — und hauptsächlich durch inschriftliches Material motiviert. Diese Resultate sprachen für ein Vordringen Octavians und seiner Truppen bis zum heutigen Bosnien und Serbien hin.

In der Tat mußte Octavian, wenn er sich der unteren Hälfte des Donaugebietes versichern wollte, in erster Linie das Hinterland Dalmatiens, besonders das heutige Bosnien bezwingen (vgl. Kromayer, *Hermes*, 33, 1898, 7). Nach Beendigung des illyrischen Feldzuges wurde Octavian ein glänzender Triumph bewilligt, der bei unbedeutenden Erfolgen seinerseits kaum verordnet worden wäre. Die Dürftigkeit der Quellen zu diesem Feldzuge läßt sich durch Appians Nachlässigkeit und Kürze, sowie durch die Tatsache, daß viele illyrische Völkerschaften ohne starken und ernstlichen Widerstand (δὲ ὅλης πείρας, Appian. *Illyr.* 17) bezwungen wurden; außerdem zählt Cassius Dio, 49, 35, dieselbe Ereignisse berichtend, noch wegere Stämme auf. Uebrigens ist es die höchste Zeit, endgültig mit der Lesart δαΐσιαι τε (III. 17 codd.; Δαΐσιαιται Schweighäuser und nach ihm Bekker) aufzuräumen, was hier ausführlich begründet wird; die Daisier sind sonst nirgends bekannt, und die verderbte Lesart der Codices auch von Charlesworth, *Cambridge Ancient History* 10, 87 als unmöglich („impossible“) verworfen. Für die Lokalisation der in Bosnien ansässigen Daisitiaten spricht außer den Inschriften CIL 3, 3201 und Novitates Musei Sarajevoensis 9, 1930, 8—9 auch die Tatsache daß sie die unmittelbaren Nachbarn der Japoden sind, welche ihrerseits die Anrainer des heutigen Bosniens waren, deren Sitze bis nach dem heutigen Bihać reichten und deren Bezwingung durch Octavian in seinem illyrischen Feldzuge unbestritten feststeht. Es ist gleichfalls einstimmig anerkannt, daß Appian als Quelle die Memoiren des Augustus direkt benutzt hatte (Dobiasz, *LF* 48, 1921, 66; Studie 208); diese reichten jedoch nach Suetons zuverlässigem und glaubwürdigem Berichte (Aug. 81, 1) *usque ad Cantabricum bellum, nec ultra*. Da dieser Krieg im J. 25 beendet wurde, so mußten auch die Daisitiaten vor diesem Termin besiegt worden sein.

Hierher gehören auch die Parthiner (=Περθενναί App. III. 16), die bei dem h. Užice in Serbien ansässig waren (CIL III, 8353 und die Inschrift im Spomenik SKA=Denkschriften der Serb. Akad. d. Wiss. 38, 58, 6). Nach einer Einwendung in *Klio* 30, 1937, 301 hätte sich Octavian durch die waldigen Gegenden Serbiens und Bosniens schwer durchringen können; dabei wird jedoch außer Acht gelassen, daß Länder schritt- und stückweise erobert werden konnten und die Wälder gefällt wurden (vgl. z. B. Xen. *Hell.* 3, 2, 26; 4, 65; App. III. 27, 3; Caes. *De bell. Gall.* 3, 29, 1).

Diese Gründe sprechen für eine größere Ausdehnung von Octavians illyrischem Feldzuge und es ist in der Tat einleuchtend, daß ein Legionarheer, wie es z. B. das des Augustus war, schon seiner Tradition nach nicht unbeweglich und tatenlos auf seinen Lorbeeren ausruhend sich mit den bisherigen Eroberungen begnügen konnte, sondern auf immer neue Eroberungen denken mußte. Augustus war sich daher dessen wohl bewußt, daß das durch Eroberungen entstandene und durch die Heeresmacht befestigte römische Reich nur durch immer neue Eroberungen sowie durch Zufluß von frischen Kräften aus jungen und unverdorbenen barbarischen Provinzen verjüngt und erhalten werden konnte. Dies Letzte

beabsichtigte Octavian zweifellos durch Aushebung von Rekruten in den eroberten Ländern zu erreichen (vgl. Mon. Anc. 5, 3; Cass. Dio 50, 7, 9; 50, 9, 1), wie es ja auch sein Gegner Antonius im Osten getan hatte (Cass. Dio 50, 2, 2). Alle diese Beweggründe drangen Octavian das unverzügliche Vordringen nach Bosnien und Serbien auf. Um erfolgreich gegen die Parther und in Makedonien und Thrakien zu kämpfen, mußte er zuerst in Serbien und Bosnien eindringen, die ihn von diesen Ländern trennten. Für solch ein Vordringen war jedoch der rechte Zeitpunkt damals, in den dreißigen Jahren, nicht später. Alle diese Ansichten werden bestätigt durch Dio 49, 36, wie durch Appian, Ill. 28, der da sagt: οὐρὼ πᾶσαν ὁ Καῖσαρ τὴν Ἰλλυρίδα γῆν, ὅση τε ἀφιστήκει Ῥωμαίων, καὶ τὴν οὐ πρότερον ὑπακούσασαν αὐτοῖς, ἐκράτησεν. Zu der Gesamtheit dieses Illyricums gehören aber nach demselben Autor Ill. 1 die Länder vom Adriatischen Meere, den Alpen und der Donau bis nach Thrakien und Makedonien. Innerhalb dieser Grenzen befanden sich nun auch die Daisitiaten und Parthiner. Nur ein solches Illyricum konnte Octavian als geeignetes Terrain für weitere Operationen gegen den Osten dienen.

Unter den von Octavian unterworfenen Stämmen nennt Appian Ill. 16 auch die Μερομέννοι, mit den Melcomani des Plinius NH 3, 14 identisch, welche ebenfalls im heutigen Bosnien ansässig waren, wie auch die Glintidionen (bei Plinius Glinditiones), benachbart und zweifellos verwandt, wenn nicht gar identisch mit den Ditionen, welche Strabo 7, 314 und Plinius 3, 142 nennen. Eine solche Auffassung wird bekräftigt durch die eine analoge Parallele bildenden Dubletten Pehastii: Astii, Assyrii: Syri (Her. 7, 63; Just. 1, 2), Burnum: Liburni; Tara: Autariati, Ateste: Este u. A. mehr. Damit würde auch der in RIEB 5, 1937, 37 gemachte Einwurf wegfallen, nach dem Appian der Ditionen gar nicht gedenke. Weiter wird in dieser Zeitschrift a. a. O. wie auch im JRS 23, 1933, 66 ff. bestritten, daß Octavian selbst das heutige Serbien und Bosnien erobert hätte. Diese Eroberung wäre erst durch Tiberius zustande gekommen. Wir haben jedoch oben erwähnt, daß Appian für die Feldzüge Octavians nachweislich Octavians eigene Memoiren benutzt hatte, die bis zum J. 25 reichten; demnach müssen die Eroberungen, von welchen Appian berichtet, vor diesen Zeitpunkt fallen. Außerdem sagt Appian Ill. 15 noch von den Memoiren des Augustus: οὐ γὰρ ἀλλοτρίας πράξεις ὁ Σεβαστός, ἀλλὰ τὰ ἑαυτοῦ συνέγραψεν; es ist folglich klar, daß hier von einer Eroberung des Tiberius keine Rede sein kann.

Schließlich führe ich noch eines der wichtigsten Zeugnisse für die territoriale Ausdehnung der illyrischen Feldzüge Octavians an, das bisher in dieser Hinsicht von den Forschern auf diesem Gebiete wenig beachtet blieb und sogar der Aufmerksamkeit N. Vulic's selbst entging. Eine Beschreibung Illyricums finden wir nämlich auch in der unter dem Titel *Dimensuratio provinciarum* bekannten Schrift, von der schon einer der gelehrtesten und scharfsinnigsten Philologen des vorigen Jahrhunderts K. Müllenhoff in seiner Abhandlung *Die Weltkarte des Agrippa*, Abh. d. Univ. Kiel 1856, 27 ff., nachgewiesen hatte, daß sie einen Auszug aus Agrippas Memoiren enthalte. Nun umfaßt diese *Dimensuratio provinciarum* nur diejenigen Länder, die zur Abfassungszeit dieser Schrift zum römischen Reiche gehörten; so z. B. wird von Raetien und Noricum hier nicht gesprochen, sondern diese Provinzen werden im Abschnitt über Germanien mitbehandelt. Das beweist, daß die *Dimensuratio provinciarum* vor der Eroberung Raetiens verfaßt werden mußte und daß also auch die Abfassungszeit von Agrippas Memoiren vor dem J. 15 fällt (Zippel 300. Agrippa starb, wie bekannt, im J. 12.). In dieser *Dimensuratio provinciarum* wird cap. 18 angegeben: „(finiuntur) . . . Illyricum, Pannonia ab oriente flumine Drino.“ So erhalten wir dadurch eins der wichtigsten Zeugnisse dafür, daß Octavian noch 35–33 bis nach Bosnien vordrang, da also schon vor dem J. 15 von der Ausdehnung Illyricums bis zur Drina geredet wird. Irrig ist m. E. die Ansicht v. Domaszewskis *AGM* 13, 130, nach welcher Drinus hier den Fluß Drim bezeichnen sollte.

Drim hieß bei den Alten Drilo (so auch bei Plin. *NH* 22, 26), und außerdem befindet sich Drim nicht östlich, sondern nördlich von Illyrien und Pannonien. Selbst wenn wir auch zugeben, daß das antike Weltbild von dem gegenwärtigen abweiche, konnte sich doch Pannonien nie bis zum Drim erstreckt haben. Außerdem liegen gerade jenseits des Drim die Länder des ursprünglichen Illyricums, die Gegenden um Dyrrhachium, Apollonia, Lissus und den Lychnidussee, die von den Römern schon in den Jahren 229 und 205 unterworfen wurden. Schließlich mußte ja auch in der Tat Agrippa um diese Dinge am besten Bescheid wissen, da er gerade während des Illyrischen Feldzuges 35–33 an demselben persönlich teilgenommen hatte.

Außerdem ist noch zu bemerken, daß für die Lokalisation der Parthiner in Bosnien und Westserbien auch sprachliche Gründe sprechen. Prof. M. Pavlović hatte nämlich im Archivum Romanicum 25, 1941, 187 ff. die etymologische Verwandtschaft des Namens Parthini mit dem bosnischen Flußnamen Prača und den Ortsnamen Prača und Ustiprača nachgewiesen. Alle diese Wörter stammen von einer Wurzel *part-*, die sich auch im Namen der Parthiner findet; die slawischen Namen weisen die slavische Metathese vom Typus *or/ar/ra* sowie Palatalisierung des *i* vor dem slav. Suffix *-ia* auf. Diese Ortsnamen wären analog dem Toponym Rača (aus *Ratia) gebildet (vom **arč-* aus lat. *arc-em*). Eine ähnliche Metathese findet Pavlović in Σκαρδώνια Ptol.: Σκαρδα Const. Porph.: Skradin, während die Doppelform Parthini — Παρθηνῖται ihr Analogon in den Dubletten Dalmatae: Delmatae besitzt. Der Fluß Prača befindet sich gerade in der Nähe der Parthiner und Daisitiaten, mit denen die Römer kämpften. — Für eine größere Ausdehnung der Feldzüge Octavians spricht auch Eutr. 7, 9: Romano adjecit imperio Dalmatiam... penitus tunc subactam, Pannoniam, Illyricum..., wo nach den Auslegern z. d. St. unter Pannonien auch Bosnien zu verstehen ist.

Es erübrigt sich noch zu erörtern, was Appian, als unsere Hauptquelle, unter Illyrien versteht. Wie bekannt, unterscheidet man zweierlei Auffassungen des territorialen Begriffs *Illyricum*, je nachdem diese Bezeichnung von griechischen oder römischen Schriftstellern gebraucht wurde. Appian kannte als kaiserlicher Prokurator den römischen Begriff des Wortes und gebraucht ihn z. B. Illyr. 6 u. 14; am häufigsten gebraucht er jedoch den Begriff Illyrien im griechischen Sinne, z. B. Illyr. 1; 17; 24, was auch daraus ersichtlich ist, daß er Illyr. 6; 9; 29 betont, daß dieses Illyricum die Römer so nennen, während er sonst z. B. Illyr. 17 u. 28 das nicht tut, also an das griechische Illyricum denkt, dessen Begriff bei ihm primär und selbstverständlich ist. Auch bei Erwähnung der Pannonier Illyr. 14 fängt Appian zuerst mit ihrer griechischen Benennung an, spricht dann über sie und erinnert sich erst zuletzt an ihren römischen Namen Pannonii, den er dann auch anführt mit der Bemerkung, daß sie die Römer so nennen. Das Nebeneinander in diesen zwei Auffassungen des Begriffs *Illyricum* läßt sich neben Appians griechischer Nationalität auch aus seiner Nachlässigkeit bei der Benützung seiner verschiedenartigen Quellen erklären, die er kontaminierte und dabei manches so stehen ließ, wie er es gefunden hatte.